

Валентин Мойсеєнко

DOI: <https://doi.org/10.59647/978-617-520-754-3/1>

**«Решітка» –
ВІЧНИЙ СИМВОЛ ЖИТТЯ**

Київ
2024

Валентин Мойсеєнко

М74 «Решітка» – вічний символ життя. Київ : Видавництво Ліра-К, 2024.
100 с., іл. 170.
ISBN 978-617-520-754-3

Від автора: За кілька останніх десятиліть, буквально на наших очах, діяльність людини призвела до глобального потепління та початку масового вимирання. Проте, люди не завжди були настільки безвідповідальні. Тривалий час людство жило у відносній злагоді з довкіллям, про що свідчить традиційне пошанування бога родючості у всіх культурах світу. Прадавні європейці асоціювали його з густою зеленою травою – нашею для тварин, на яких вони полювали. На стінах печер і гротів її видряпували у вигляді прямокутної решітки. Поступово цей символ життя розійшовся Євразією (включно з Шумером і Китаєм) та Америкою.

До сьогодні кілька різновидів прямокутної решітки прикрашають традиційні одяг, кераміку, писанки і килими різних народів світу. А шамани саамів і корінних народів Сибіру продовжують малювати її на своїх бубнах поруч з оленями та конями на пасовиськах. Настав час нам усім згадати цей призабутий символ родючості та спробувати повернутись до життя у злагоді з довкіллям.

Також висловлюю щиру вдячність музеям, науковим фундаціям, приватним колекціонерам і дописувачам Pinterest, за виставлені ними на сайтах зображення археологічних предметів з символами решітки і хреста.

УДК 391.98:003.212

ISBN 978-617-520-754-3

© Мойсеєнко В.С., 2024

© Видавництво Ліра-К, 2024

Зміст

Розповідь перша: Як людина виокремила себе з навколишнього світу	4
Розповідь друга: Як homo sapiens винайшов перші портативні носії інформації.....	10
Розповідь третя: Забутий образ бога родючості	13
Розповідь четверта: Енкі - наймудріший з богів	26
Розповідь п'ята: Символ родючості у Середземномор'ї	39
Розповідь шоста: Решітка – вічний символ життя.....	51
Розповідь сьома: Прямокутна решітка в Азії.....	69
Розповідь восьма: Прямокутна решітка в Америці	80
Перелік ілюстрацій	96
Використані джерела	99

Розповідь перша: Як людина виокремила себе з навколишнього світу

Наші далекі пращури усвідомили свою винятковість ще в пізньому палеоліті. Візуальним свідченням цього є малюнки на стінах печер і гротів. Вони складаються з зображень людей, тварин, сцен полювання та різноманітних комбінацій прямих ліній. Схоже, паличка чи, точніше, відрізок прямої лінії в людській свідомості став відображати людину, що стоїть, або ж її витягнуту руку чи ногу. Те ж саме стосується виготовлених людиною речей: списа, стріли, прямокутної будівлі, тощо. Адже в дикій природі, за винятком окремих порід дерев, пряму лінію неможливо побачити. Крім того її значно простіше видряпати на камені. З цих комбінацій прямих ліній й були утворені перші ритуальні піктограми-символи.

Найпростішою і найпоширенішою в Європі та світі була комбінація з відрізків двох перпендикулярних ліній, тобто хрест¹. Найдавніший з відомих на сьогодні хрест знайдено на підлозі печери Горхем поблизу міста-порту Гібралтар (мал.1).

Мал. 1. Хрест на підлозі печери Горхем поблизу м. Гібралтар. 37000-44000 років до н.е. Фото Стюарта Фінлейсона.

Гравюру з кількох хрестоподібних надрізів її першовідкривачі, працівники гібралтарського музею Рут Бласко і Клайв Фінлейсон назвали «першим відомим прикладом абстрактного малюнку, створеного неандертальцем»². Дослідники з'ясували, що прориси в скелі були видряпані гострим кам'яним знаряддям. Ученим знадобилося більше 50 ударів, щоб продовбати такі ж канавки. Найпершими були прорізані найдовші горизонтальні лінії рухами зліва направо. Вертикальні прориси неандертальці також робили, як і ми сьогодні – згори донизу.

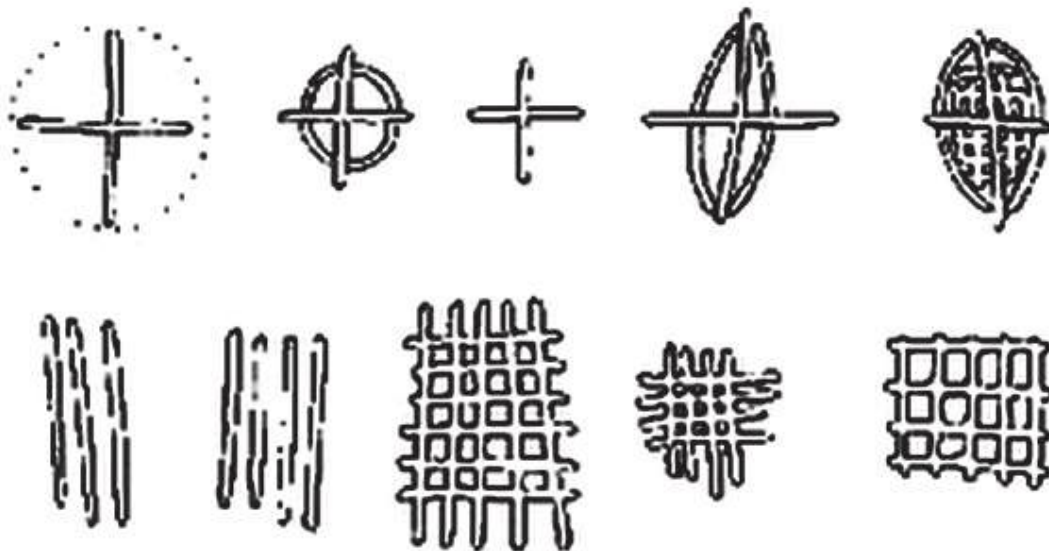
Представники роду *homo sapiens* продовжили цю традицію і з часом прикрасили складними комбінаціями з прямих ліній печери і гроти на теренах сучасної Франції, Іспанії, Італії та Північно-Західного Причорномор'я. Найпоширеніша з цих комбінацій – прямокутна решітка (мал. 2-5).

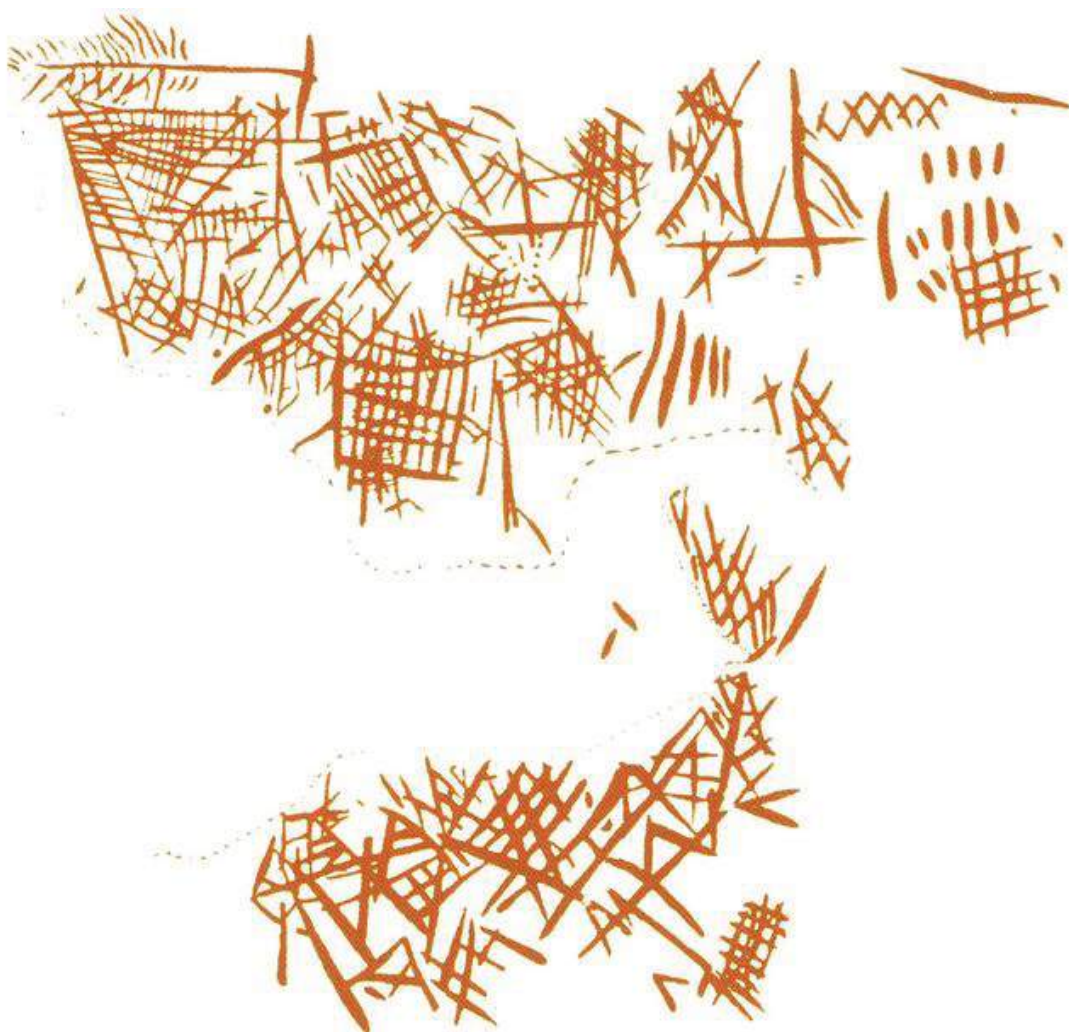
Мал. 2. Прямокутні решітки з печери Кастелло. 19000-16000 років до н.е. Кантабрія. Іспанія.

Мал. 3. Прямокутна решітка з Валкамоніки, Ломбардія, Італія. 8000 років до н.е. Rock Valcamonica the Lombardy.

Мал. 4. Прориси хреста та прямокутної решітки з печери Ласко. 18000-6000 років до н.е. Франція.

Мал. 5. Прямокутні решітки та палички-одинички на панно № 21 (за Б. Михайловим). 5000-4000 років до н.е. Національний заповідник «Кам'яна могила». Україна.

Відомий дослідник палеолітичних печер Франції та Іспанії Андре Леруа-Гуран (Leroi-Gourhan A) ще пів століття тому висловив здогад, що прямокутна решітка для наших далеких прашурів була символом жіночої родючості³. Інші дослідники побачили в ній календарну позначку, яка означала місяць лютий³. На щастя, для прадавніх європейців цей символ був настільки важливим, що у ряді випадків вони його зобразили у вигляді повноцінного рисунку. Саме ці, розкидані по усьому континенту зображення дають змогу зрозуміти його справжнє значення (мал. 6-12).

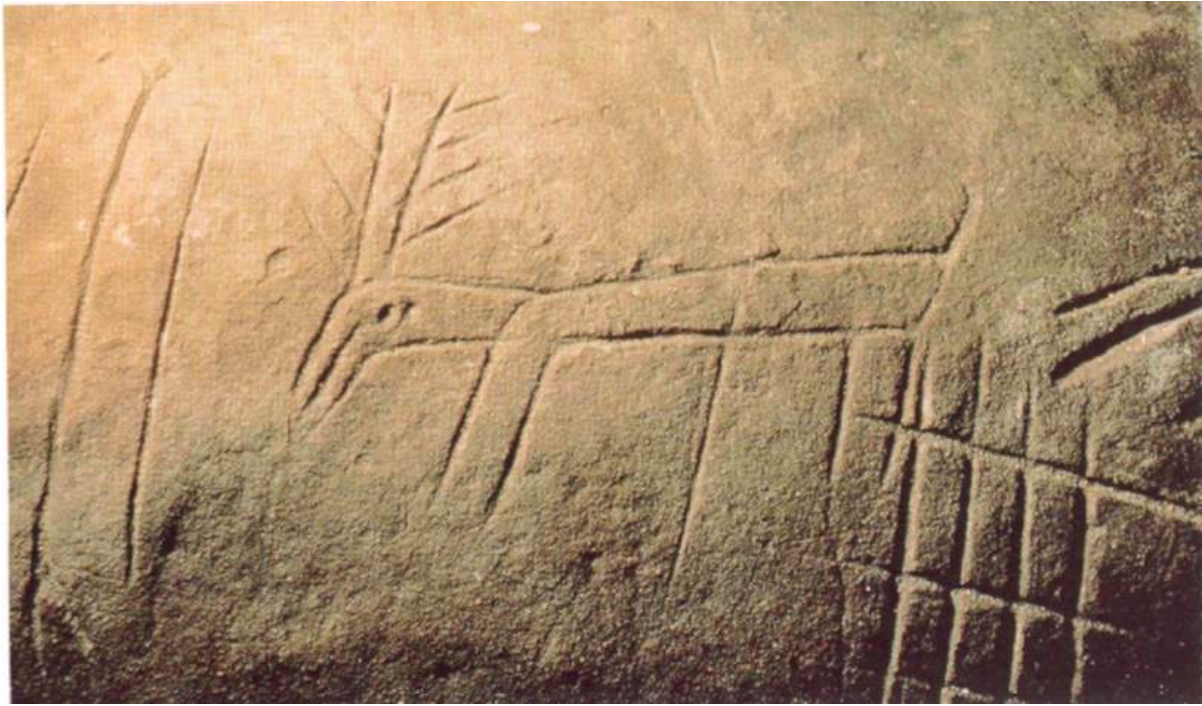
Мал. 6-7. Травоядні тварини торкаються мордами прямокутної решітки. Печера Ласко, 18000-15000 років до н.е. Франція.

Мал. 8. Трав'їдна тварина торкається мордою прямокутної решітки. Печера Альтаміра, 33000-11000 тис. до н.е. Іспанія.

Мал. 9. Прорис на піщанику з зображенням двох кіз, прямокутної решітки й двох мисливців з гроту Кози Національного заповідника «Кам'яна Могила», 8000-7000 років до н.е. Україна⁵.

Мал. 10. Фрагмент каменя з зображенням оленя та прямокутної решітки. Місцевість Фонтенбло, 4000 років до н.е. Франція²⁰.

Мал. 11. Фрагмент ритуального трипільського горщика з зображенням трав'яної тварини та прямокутної решітки, 3700 років до н. е. Національний музей історії України.

Як бачимо, на усіх малюнках зображені трав'яні тварини, що пасуться. Саме на них полювали прадавні європейці. Отже, прямокутна решітка символізує траву (пашу), чи у більш широкому сенсі – родючість. Крім того усе вищевказане є переконливою ілюстрацією того, як людина розумна почала змінювати світ за допомогою уяви.

Тепер настав час з'ясувати, яким чином прямокутна решітка розповсюдилася європейським континентом. Про це піде мова в наступній розповіді.

Розповідь друга: Як *homo sapiens* винайшов перші портативні носії інформації

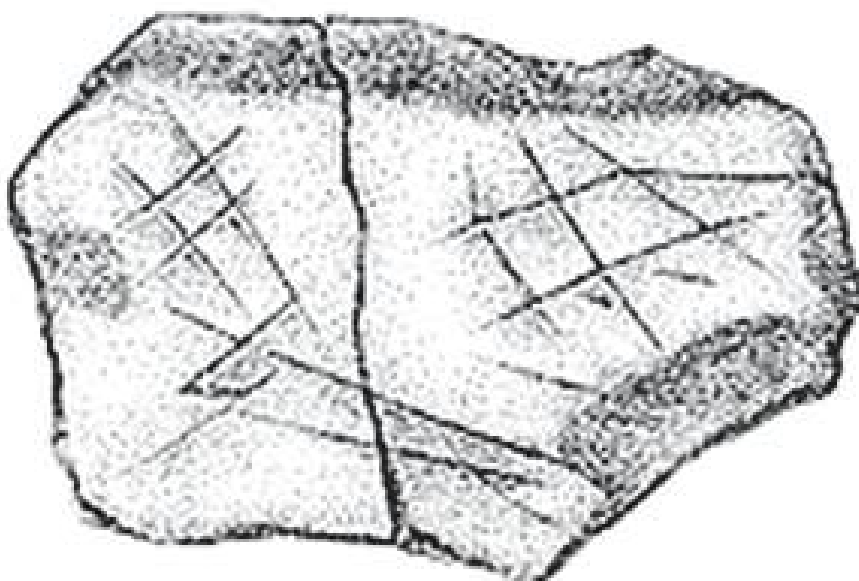
Данський археологічний журнал «Skalk» у номері за жовтень 2016 року повідомив про знахідку двох фрагментів плоского каменю шириною 5 см з зображеннями на ньому⁴ (мал. 12-13).

Мал. 12-13. Розколота кам'яна пластина та її збільшений фрагмент. 2900-2700 років до н. е. Bornholms Museum. Фото René Laursen.

У різних місцях Європи за останнє століття знайдено десятки аналогічних зображень прямокутних решіток на невеликих плоских каменях. Найдавніше з них з Північно-Західного Причорномор'я, на якому видряпані дві прямокутні решітки (мал. 14).

Мал. 14. Уламок плоского каменю з двома прямокутними решітками, знайдений поблизу с. Косуаті, Молдова. 18000 років до н.е.

Цей плоский камінь, як і камінь з о. Бронхольм, також розколотий навпіл. В гроті Кози Національного заповідника «Кам'яна Могила», Україна знайдено і описано 70 таких пластин з одним чи кількома знаками, серед яких є й прямокутні решітки⁵ (мал. 15).

Мал. 15. Прориси на фрагменті кам'яної пластини № 5 з двома прямокутними решітками. 8000-7000 років до н.е. (за Б. Михайловим).

Схожий камінь-гальку знайдено і на теренах Франції (мал. 16).

Мал. 16. Галька з зображеннями двох прямокутних решіток періоду Азіль, Бретань, Франція. 8000 років до н.е.

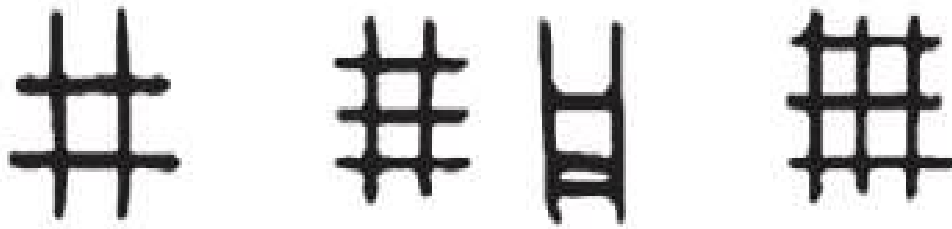
Так як усі пластини є невеликими за розмірами, їх легко переносити на далекі відстані. Схоже, перед нами перші у світовій історії портативні носії інформації.

За результатами досліджень європейських археологів до часу останнього максимуму зледеніння знаряддя для полювання, розміри і форма

житла та інші прояви матеріальної культури були практично ідентичними на усій території Європи. Тому радянський археолог Сергій Замятін ще пів століття тому відзначив: «Культура верхньопалеолітичного населення прильодовикової Європи на всьому її величезному просторі в цей час була єдиною і могла утворитися лише за умови реального спілкування»⁶. Поширеним способом такого спілкування були кам'яні пластини з видряпаними на них ритуальними знаками чи заклинаннями. Отже, населення тогочасної Європи мало спільних богів та схожі ритуали. Зокрема, так звану «карту» з о. Бронхольм та камінь з Молдови на малюнках 12-14 могли розбити жерці під час ритуального дійства після настання неврожайного періоду. Схоже, так вони покарали зображення бога родючості за те, що він не звернув увагу на їхні жертвоприношення й не прислав дощу і тепла. З появою у Європі неолітичного землеробства значення бога родючості значно зросло й стало визначальним. Про це піде мова у наступній розповіді.

Розповідь третя: Забутий образ бога родючості

Приблизно з 5800-5500 років до нашої ери на Північних Балканах та у Північно-Західному Причорномор'ї на теренах сучасних Сербії, Болгарії, Румунії, Молдови і України виникають дві археологічні культури: Вінча та Кукутень-Трипілля. Культура Вінча прославилися першими у світовій історії глиняними табличками та керамікою зі знаками-символами. Серед них є й прямокутна решітка (мал. 17).

Мал. 17. Різновиди прямокутної решітки на кераміці археологічної культури Вінча. 5500-4000 роки до н.е.

Ще більше складних прямокутних решіток прикрашає кераміку археологічної культури Кукутень-Трипілля. Її розквіт припадає на 4500-3500 роки до нашої ери, чи час завершення так званого кліматичного оптимуму. В цей час у межиріччі рік Дністер і Дніпро виникає ряд найперших у Європі аграрних протоміст з населенням в 5-30 тисяч осіб кожне. Ці протоміста склалися з великих, розрахованих на кілька родин, двоповерхових будинків (мал. 18).

Мал. 18. Трипільське протомісто Майданецьке. 3800-3700 роки до н.е. Україна. Реконструкція Kenny Antoneh and Vimmy Antoneh.

В центрі кожного протоміста знаходилась велика громадська споруда-храм. За розмірами ці храми, імовірно, були найбільшими в світі будівлями на той час (мал. 19).

Мал. 19. Храм трипільського протоміста Небелівка. 4000 років до н.е. Україна. Реконструкція Kenny Antoneh and Vimmy Antoneh.

Як і інші тогочасні племена, трипільці поклонялися матінці Сонцю та батьку Місяцю, яких щодня бачили на небі. Тому їхні вівтарі мали вигляд кола з хрестом в середині, а верхівки храмів прикрашали півмісяці. Про колишню визначальну роль Матері-Сонця в існуванні небесного й земного світів розповідає й прадавня українська колядка, яка дійшла до нас з тих далеких часів:

*Ясен місяць – пан господар,
Красне сонце – жінка його,
Дрібні зірки – його діти.*

За даними археологічних досліджень жителі трипільських протоміст були дуже добре організовані і озброєні. Тому боялися лише одного – неврожайних років. Адже, в такий скрутний час через свою чисельність вони вже не могли виживати полюванням, рибальством та збиральництвом. Тож, єдине, що їм залишалося – поклонятися богу родючості, просити в нього дощу та приносити жертви. Такі молитви є більш дієвими, коли молишся перед конкретним зображенням вищої сили.

Якщо вищенаведені міркування слухні, то схематичне зображення бога родючості та дощу має складатися з певних комбінацій прямокутної решітки. Почнемо з її найпростіших зображень на мальованій трипільській кераміці (мал. 20-22).

Мал. 20. Ритуальна трипільська тарілка з прямокутною решіткою в центрі. 3700-3500 років до н.е. Збірка Олександра Поліщука.

Мал. 21. Ритуальна трипільська мисочка, 3800-3700 років до н.е. Колекція «Платар».

Мал. 22. Фрагмент трипільської миски з зображенням зернин-прямокутних решіток. Майданецьке. 3700 років до н.е . НФ ІА НАНУ.

А ось більш складні зображення з фрагментів прямокутної решітки (мал. 23-27).

Мал. 23. Схематичне зображення на фрагменті трипільської ритуального горщика з Майданецького. ЗТК-47843. 3700 років до н.е. Фонди ДІКЗ «Трипільська культура».

Мал. 24. Схематичне зображення на ритуальному трипільському горщику з Тальянок. ЗТК-49327. 3900 років до н.е. Фонди ДІКЗ «Трипільська культура».

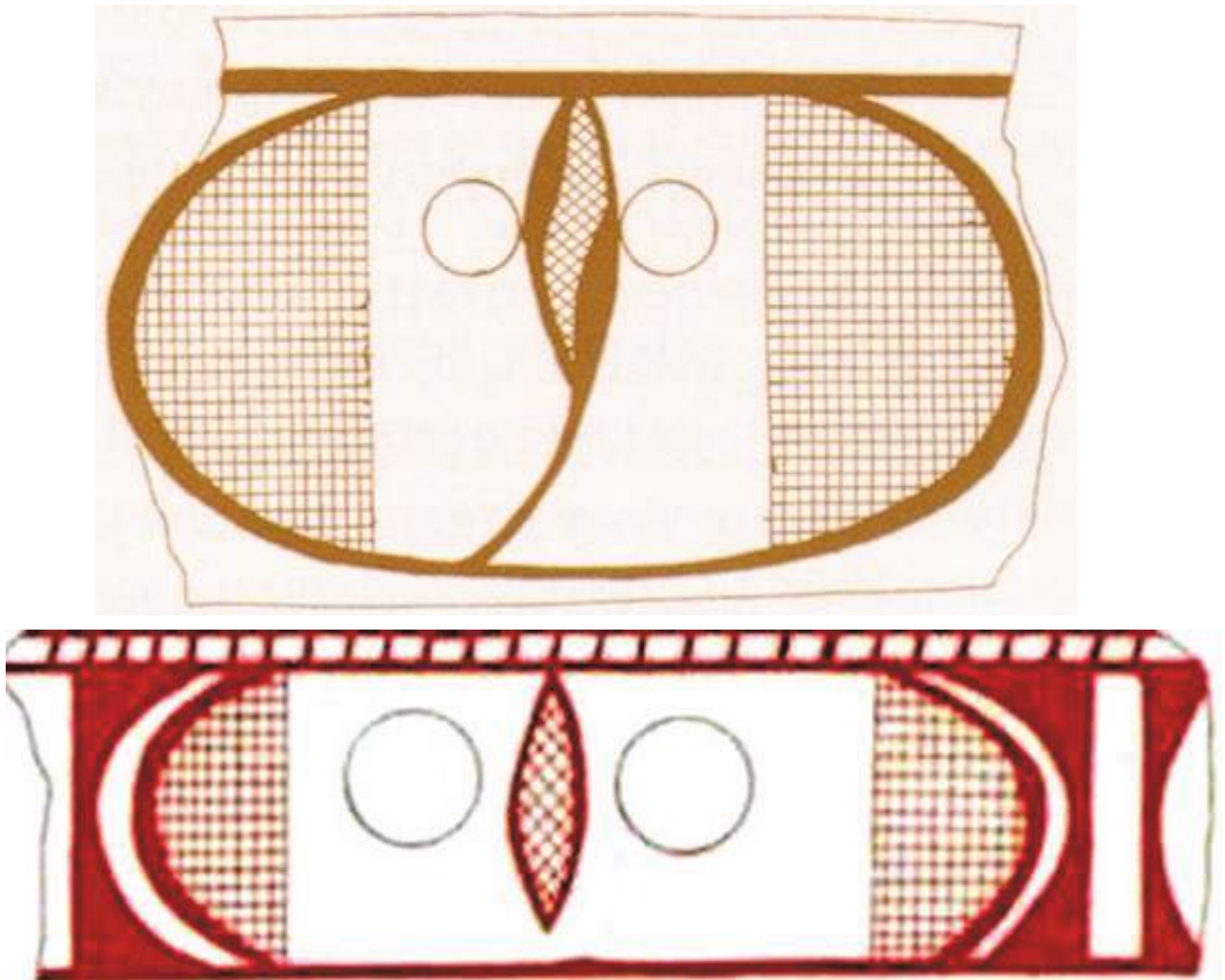

Мал. 25-26. Схематичне зображення на фрагментах трипільських ритуальних горщиків з Майданецького. 3800-3700 роки до н.е. Фонди ДІКЗ «Трипільська культура».

Мал. 27. Схематичне зображення на фрагменті трипільського ритуального горщика. 3500-3300 років до н.е. Борщівський краєзнавчий музей.

Перед нами морда вусатої фантастичної істоти, облямована прямокутними решітками. Схоже, це і є обличчя бога родючості, зображення якого ми шукаємо. Щоб переконатися у цьому, варто подивитися на його прориси з отвором-очима (мал. 28-29).

Мал. 28-29. Прориси зображень на трипільських ритуальних горщиках. Майданецьке 3700 років до н.е. НФ ІФ НАНУ.

Як бачимо, ніс істоти нагадує колосок, а широко розставлені вуха на малюнках 28-29, напевно, вловлюють далекий гуркіт грому – провісника довгоочікуваного дощу. Крім того чимало ритуальних горщиків прикрашають вертикальні прямокутні решітки (мал. 30-32).

Мал. 30. Ритуальний трипільський кубок. Майданецьке. 3700 років до н.е. НФ ІА НАНУ.

Мал. 31-32. Ритуальні трипільські кубки з Тальянок. ЗТК-10883 (ліворуч), ЗТК-10878 (праворуч). 3900 років до н.е. Фонди ДІКЗ «Трипільська культура».

Можливо, це струмені життєдайного дощу. Також зустрічаються більш реалістичні його зображення у вигляді прямих ліній (мал. 33-35).

Мал. 33. Ритуальний трипільський кубок. 3700 роки до н.е. Колекція «Платар».

Мал. 34. Ритуальна трипільська миска. 3600 роки до н.е. Колекція «Платар».

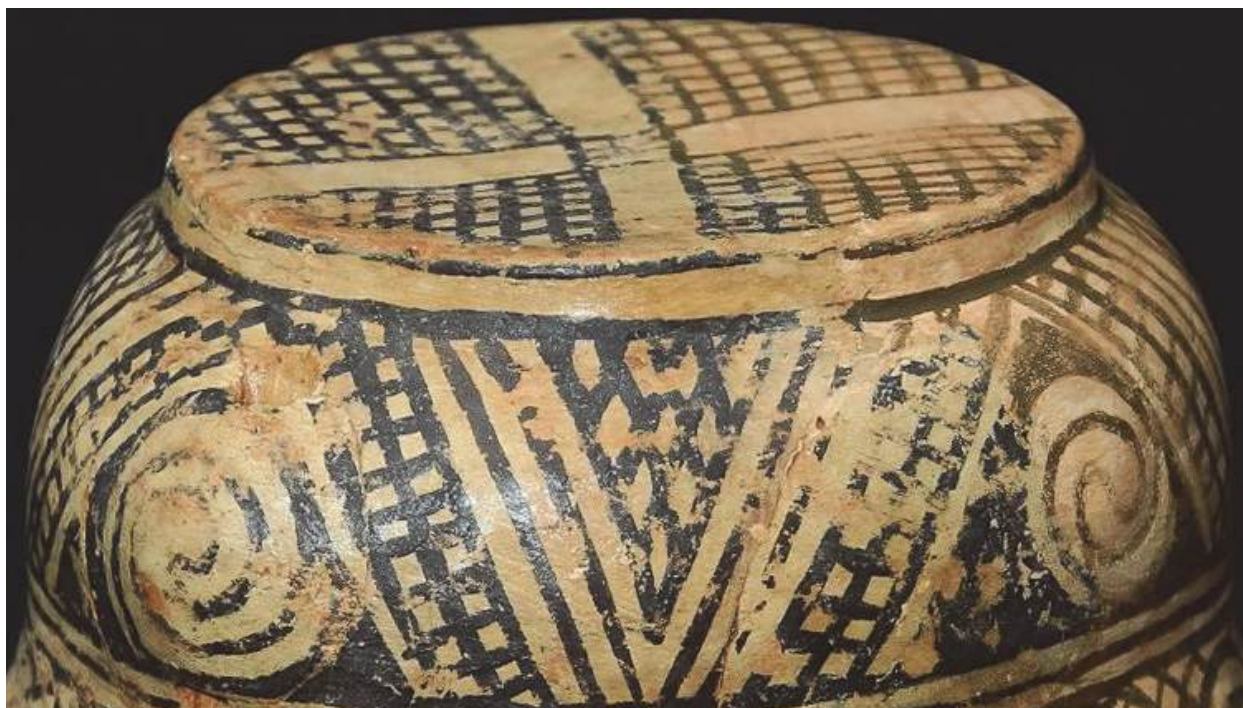

Мал. 35. Ритуальний трипільський горщик. 3600 років до н.е. Збірка Олександра Поліщука.

У західній частині археологічної культури «Кукутень-Трипільля» на теренах сучасних Румунії та Молдови прямокутна решітка була не менш популярною (мал. 36-38).

Мал. 36. Ритуальний кубок, 4100-4000 років до н.е. Музей історії, м. Ботосані. Румунія.

Мал. 37. Ритуальний кубок, 4000 років до н.е. Музей історії м. Ботосані, Румунія.

Мал. 38. Ритуальний кубок, 4000-3900 років до н.е. Музей історії м. Ботосані, Румунія.

На заході Європи також шанували цей символ (мал. 39-40).

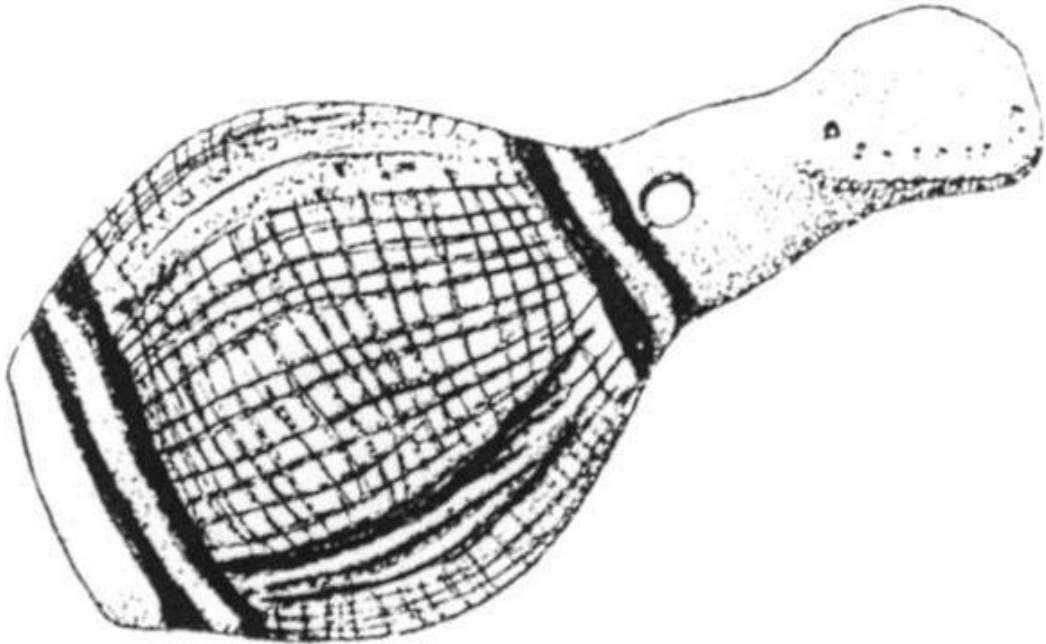
Мал. 39-40. Горщики з прямокутними решітками. 6500-4500 років до н.е. Музей давньої історії, м. Валенсія (ліворуч) Археологічний музей, м. Кордоба (праворуч). Іспанія.

На малюнках 23-24, 30-35 та 39-40 ми бачимо вертикальні решітки та лінії, що, імовірно, символізують дощ. Ще цікавіші хрестоподібні композиції з прямокутних решіток на денцях кубків на малюнках 37-38.

Композиції з прямокутних решіток та ліній дощу можна назвати гімном-хвалою богу родючості. Водночас вони є передвісником краху першої міської цивілізації Європи. Жителі трипільських протоміст за 50-80 років вирубували навколишні ліси, виснажували ґрунти та забруднювали води. Після цього вони спалювали місто разом з ритуальним посудом, господарським реманентом та горщиками-урнами з прахом померлих й переселялися на нове місце. Це нове місце могло бути будь-де. Адже на той час лісостеп межиріччя Дністра і Дніпра був одним з найбільш населених місць планети. При цьому трипільські протоміста до 3500 року до н.е. припинили своє існування, а у межиріччі Тигру і Євфрату протягом 4000-3500 років до н.е. виникли схожі на них шумерські міста-держави. Тому ряд дослідників з різних європейських країн (Нікола Власу, Адам Фалькенштей, Анатолій Кифішин, Юрій Шилов та інші)¹¹ вважають, що їхніми засновниками стали жителі трипільських протоміст.

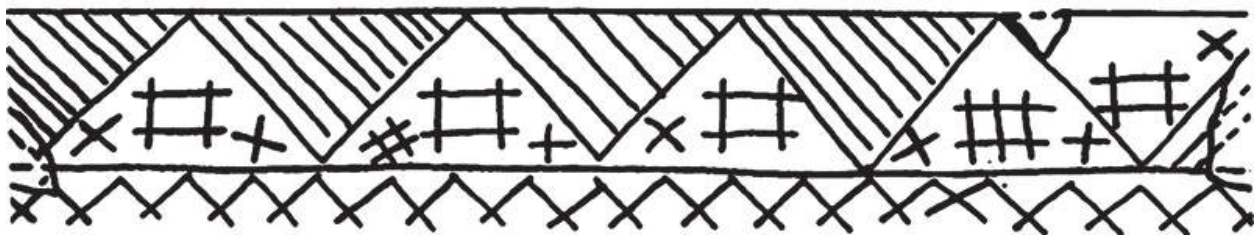
У свою чергу відомий археолог Марія Гімбутас ще пів століття тому назвала знаки-символи на кераміці неолітичних культур Північно-Західного Причорномор'я «давньоєвропейською писемністю» й висунула гіпотезу про те, що переселенці з цього регіону в 3200-2800 роках до н.е. заселили Середземномор'я¹⁸. До цього їх змусила різка зміна клімату, який з вологого і теплого, приблизно, з 3500 року до н.е. почав змінюватися на дедалі більш посушливий, так званий «суббореал». В результаті, зона лісостепу Північного

Причорномор'я більш ніж на сто кілометрів змістилася на північ, а колишній степ перетворився на напівпустелю. Трагічним символом цих кардинальних змін стало ось це глиняне калатальце у вигляді вагітної жінки з п'ятьма камінчиками всередині, прикрашене прямокутною решіткою¹⁸ (мал. 41).

Мал. 41. Ритуальне трипільське калатальце. Могильник Вихватинці. 3200-2900 роки до н.е. Молдова.

Воно було знайдене у похованні поруч з дитячим кістяком. Схоже, за допомогою таких калаталець останні трипільці марно намагалися привернути до себе увагу бога родючості, який ніяк не хотів наслати на спраглу, потріскану від спеки землю довгожданий дощ. Згодом вони асимілювались з кочівниками-скотарями й передали їм свої символи¹⁹ (мал. 42).

Мал. 42. Прорис на зрубному горщику. 1700-1600 роки до н.е.

У до шумерський час прямокутна решітка не була широко поширеною у Месопотамії та Еламі. Її поява на кераміці Шумеру та сусідніх з ним культур у значенні «трава» чи «родючість» може бути доказом того, що у заснуванні шумерських міст-держав взяли участь жителі трипільських протоміст. Спробуємо це з'ясувати у наступній розповіді.

Розповідь четверта: Енкі - наймудріший з богів

Згідно шумерської міфології головним помічником і радником верховного бога Енліля є його брат Енкі, наймудріший з божеств, який чує все, що діється у всесвіті, і здатний подумки побувати в усіх куточках світу. Він мешкає у великій безодні Абзу, глибини якої ніхто, крім нього, не знає. Водами цієї безодні Енкі зрошує землю. Коли він піднімається вгору і наближається до неба, волога накопичується в небесних басейнах і струмує на землю рясними дощами. Коли він наближається до земного диску, то витoki річок переповнюються свіжою прохолодною водою і заповнюють висохлі русла; очерети, трави і дерева жадібно вбирають воду, і весь світ оживає та починає дихати на повні груди.

У своєму первісному вигляді Енкі асоціювався зі спермою та навколоплідними водами. Тому на численних шумерських кам'яних циліндрах-штампах Енкі омивається струменями плодючих вод, в яких часто плаває риба⁸ (мал. 43-48).

Мал. 43-48. Відбитки шумерських, аккадських та вавілонських циліндрів-штампів з зображенням бога Енкі на троні, 3000-1800 роки до н.е.

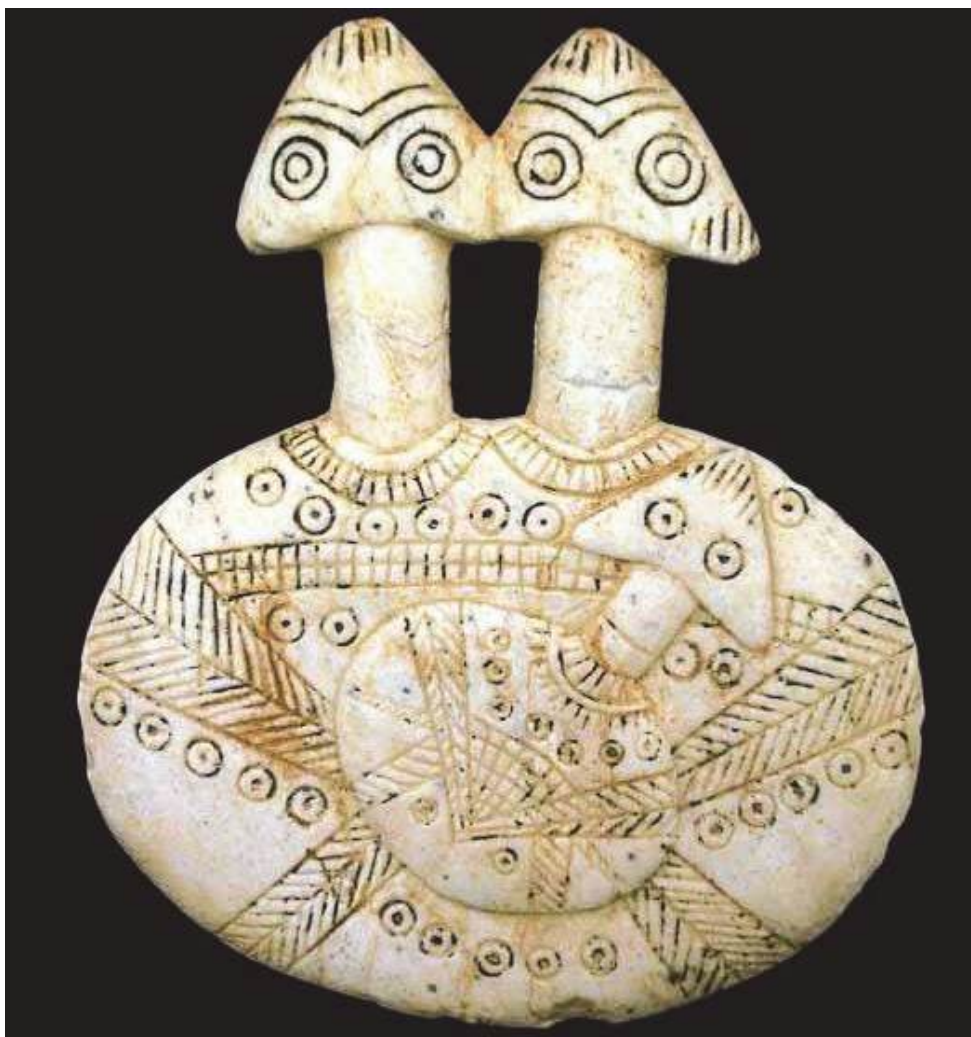
Об'єднує усі ці зображення те, що лише шумерський бог родючості Енкі керує світом, сидячи на троні у вигляді знайомої нам прямокутної решітки. Схоже, саме так виникла традиція позначати плодюче жіноче лоно трикутником з прямокутною решіткою (мал. 49-52).

Мал. 49. Жіноча статуетка з Ємену. 4000-2000 до н.е. Приватна колекція.

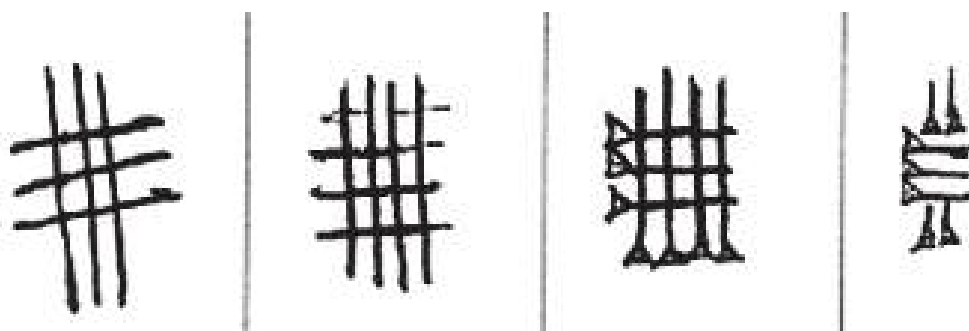

Мал. 50-51. Жіноча статуетка з Єгипту, 4000 років до н.е. Приватна колекція (ліворуч). Хетська ливарна форма. 1700-1300 роки до н.е. Париж. Архів Курта Бітла та Ердіна Бакла (праворуч).

Мал. 52. Сімейна пара з дитиною, 3000-2500 роки до н.е. Центральна-Західна Анатолія, Туреччина. Колекція Баракат

До появи клинопису піктограму «трава (родючість)» шумерські писці також зображували у вигляді вже знайомої нам прямокутної решітки⁹ (мал. 53).

Мал. 53. Етапи перетворення слова «u²» (трава) з піктограми (два знаки ліворуч) у клинопис (два знаки праворуч) за шумерським лексиконом Антона Даймеля⁹ (SL 593).

Ось ця піктограма на відбитку циліндру-штампу¹⁰ (мал. 54-55).

Мал. 54-55. Циліндр-штамп з зеленого хлориту (ліворуч) та його відбиток на табличці (праворуч). Династія Шумеру II. 2700-2500 роки до н.е. Приватна колекція.

На нижній частині таблички зображено віслюків на випасі (віслюк торкається мордою піктограми «трава») кількістю в 70 особин. Про це свідчать сім кульок-десятків в центрі таблички. Ця система лічби за допомогою глиняних кульок-десятків та конусів-одиничок була широко поширеною в Трипіллі^{1, 11}. Ліворуч і праворуч від табуна - пастух. Аналогічні сцени випасу травоядних тварин ми вже бачили на зображеннях з Європи (мал. 5-6).

Мал. 6-7. Фрагменти зображень з травоядними тваринами та прямокутними решітками. Печера Ласко, 1800-15000 років до н.е. Франція.

З Месопотамії піктограма «трава-родючість» потрапила до долини Інду, Єгипту та інших сусідніх територій. На місцевих археологічних предметах ми бачимо вже знайомі нам сцени та мотиви (мал. 56-63).

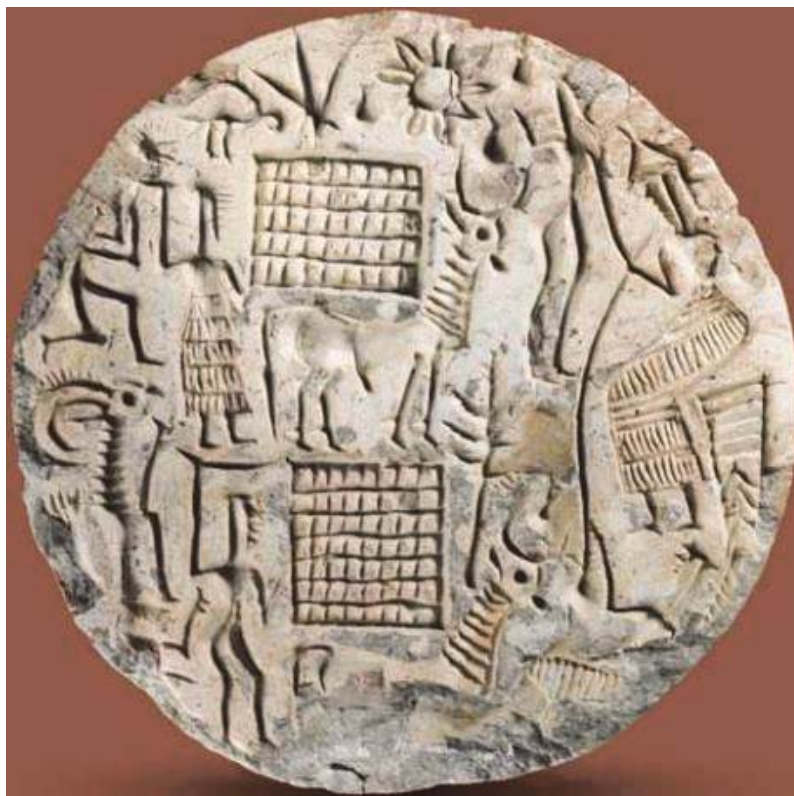
Мал. 56. Чаша. Тепе Хезар. Іран. 3800 років до н.е. Лувр.

Мал. 57-58. Відбитки квадратних штампів. Джерело: Harappa.com. Харапська цивілізація, 2600-1900 роки до н.е. (ліворуч). Мохенджо-даро. 2200 р. до н.е. Національний музей Пакістану, Карачі (праворуч).

Мал. 59. Жіноча глиняна фігурка, Харапська цивілізація, 3300-2800 роки до н.е. Джерело: Harappa.com.

Мал. 60. Відбиток круглого штампу з аграрною тематикою з о. Файлак. Ділмунська цивілізація. 2000-1000 роки до н.е.

Мал. 61. Миска з Ель Амраха, Єгипет. 4000 років до н.е. Музей Пітта Ріверса. Оксфорд. Англія.

Мал. 62. Конусоподібна посудина. Нагада II. Єгипет. 3650-3300 роки до н.е. Британський музей.

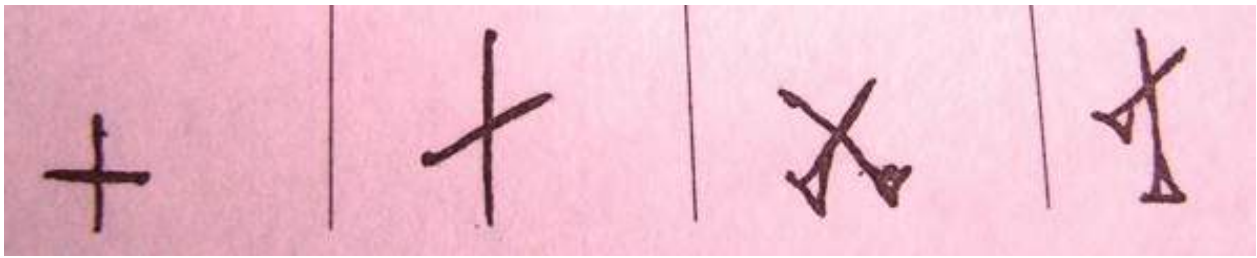
Мал. 63. Ритуальна миска з Тепе Сіалк, Іран. 1000 років до н.е. Лувр.

Схожу хрестоподібну композицію з прямокутних решіток ми вже бачили на малюнках 37-38.

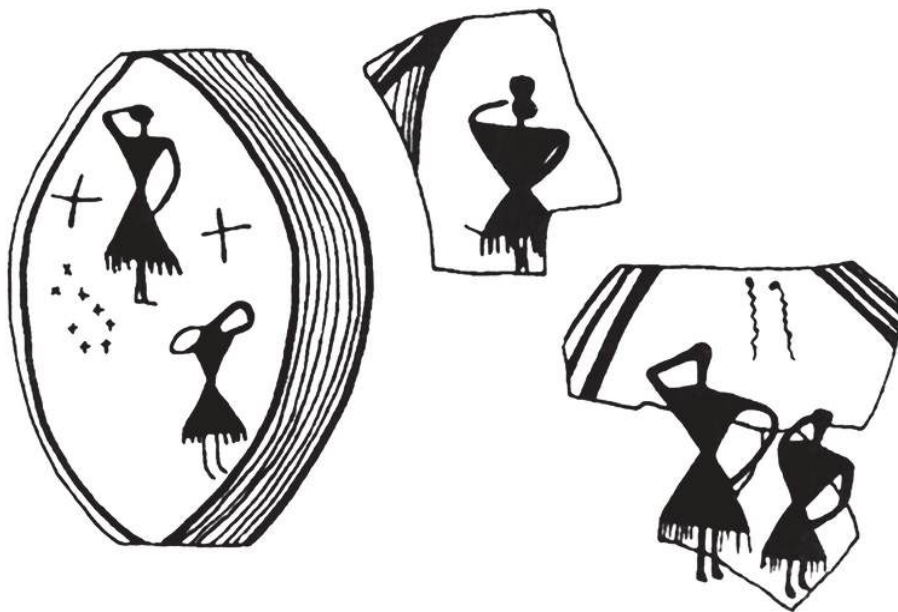
Мал. 37-38. Ритуальні кубки. 4000 років до н.е. Музей історії м. Ботосані, Румунія.

Відомо, що для шумерів хрест означав правителя (мал. 64).

Мал. 64. Етапи перетворення слова «rab» (правитель, батько) з піктограми (два знаки ліворуч) у клинопис (два знаки праворуч) за шумерським лексиконом Антона Даймеля⁹ [SL 101].

Те ж саме він означав і для засновників шумерських міст-держав - трипільців¹, які також позначали своїх правителів хрестами (мал. 65).

Мал. 65. Прориси людських фігур на фрагментах трипільської кераміки з музеїв України. 4000-3500 років до н.е.

Отже, прямокутна решітка з хрестом на малюнках 37-38 та 63 відображають споконвічну істину: **правитель усього – родючість.**

На новій батьківщині переселенці з Північно-Західного Причорномор'я врахували свої попередні помилки та збудували гігантську іригаційну систему, висадили десятки тисяч фінікових пальм, численні фруктові сади і виноградники. Тому шумерський бог родючості Енкі омивається струменями плодючих вод, в яких часто плаває риба. Ця система справно функціонувала ще три тисячі років після зникнення самих шумерів та їхніх міст, зробивши довкілля більш різноманітним. Шумерам вдалося створити власну комфортну й сталу нішу у біоценозі планети. Адже тих, хто цього не робить та знищує довкілля, чекає страшна кара богів.

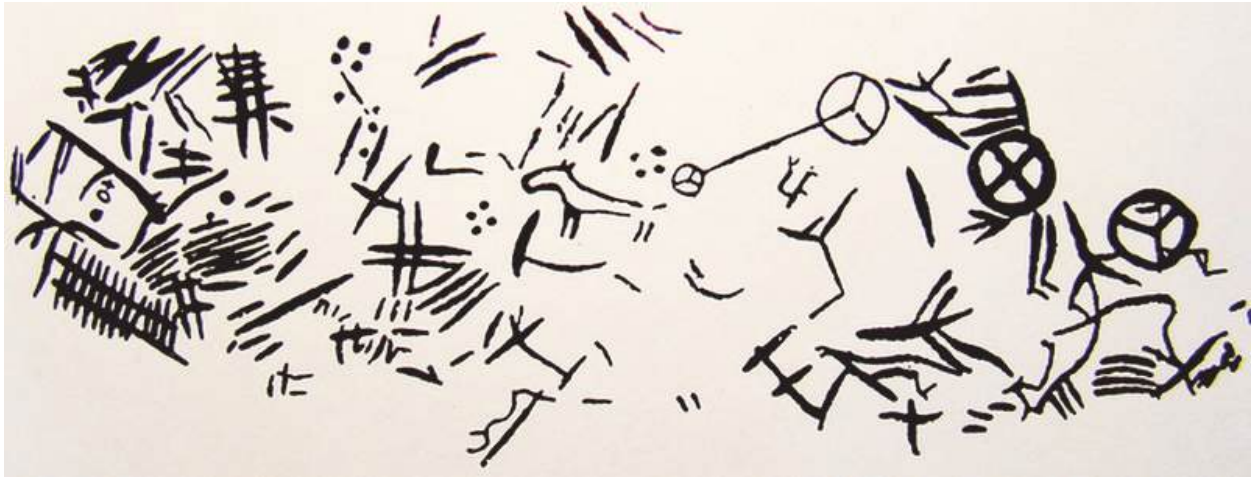
Саме це стверджує міф про всесвітній потоп, який згодом був запозичений єврейськими жерцями у шумерів. У шумерському варіанті цього міфу мудрий Енкі (Ен), всупереч забороні Енліля, таємно попереджає Зіусудру (Ноя) про майбутній потоп й наказує йому збудувати ковчег та помістити на нього по парі усього живого. З цього випливає, що для шумерських жерців, головним було зберегти усе живе на землі й відповідальність за це покладалася на найдостойнішу (безгрішну) людину Зіусудру (в ассірійських міфах - Утнапіштіма).

Найпроникливіший варіант цього міфу знайдено при розкопках палацу і знаменитої бібліотеки Ашшурбаніпала в Ніневії. Вперше його озвучив 1872 року хранитель Британського музею Джордж Сміт на зборах Товариства біблійної літератури: *“Запанував морок і люди не бачили один одного. Боги в небесах перелякалися потопу і позадкували назад, видираючись небокраєм до обителі Ану. Вони припадали до землі, як собаки, й притискалися до стін... Іштар лементувала, як жінка в пологових муках. Цариця богів обливалася сльозами і викрикувала своїм чудовим голосом: «Хай перетвориться в порошок той день, коли я на раді богів накликала горе! На жаль, це я накликала горе на раді богів! Це я накликала смерть, щоб знищити моїх людей! Де вони тепер – ті, яким я дала життя? Як риб'ячою ікрою переповнене ними море». Боги Аннунаки плакали разом з нею; боги в знеможі сиділи і плакали зі щільно стиснутими вустами. Шість днів і шість ночей лютував вітер; потоп і гроза спустошували землю. На сьомий день стихли гроза і злива, і буря, що гриміла як вороже військо. Море заспокоїлося, вода почала спадати, буря і потоп припинилися... Я дивився на море. На ньому лежала Тиша. Весь рід людський знову перетворився на глину, а зелені поля на трясовину. Я відчинив вікно, і денне світло впало на моє обличчя. У мене підкошувалися ноги, я сів і заплавав. Сльози котилися по щоках моїх. Я дивився на світ: скрізь було море. Прошло дванадцять днів і з'явився острів...» (мал. 66).*

Мал. 66. Глиняна табличка з Ніневії з текстом пісні № 11 у якій описується потоп. Британський музей.

Первинний варіант цього міфу видряпано жерцями на піщанику святилища «Кам'яна могила» (мал. 67).

Мал. 67. Панно № 27 зі знаками (за Б. Михайловим). 6000-4000 років до н.е. Національний заповідник «Кам'яна могила», Україна.

Російський шумерознавець Анатолій Кифішин дешифрував ці написи наступним чином: *«На полях ліллу Крило Велике встановлене – до мандрівки Ніндара водою засуджений, у гробницю пролитий, Намтар спрямований Птахом мертвих зв'язувати, водою засуджених зв'язувати. За вказівкою утугів Аратти Ламар у 80 році правителів судить. Думузі для суду Води 40 віслуків (онагрів) визначив і 40 Колісниць найперших. Жереб Колісниць найперших – згідно зі знанням Морської Безодні – мертвих перевозити»*¹¹.

Як бачимо, у тексті йдеться про Суд водою та його численні жертви¹². На думку відомих вчених Вільяма Раяна та Вальтера Пітмана (William Ryan, Walter Pitman) вказаний катастрофічний потоп трапився близько 5500 року до н.е., коли води Середземного моря прорвали перетинку в районі Босфору й ринули в до того часу прісноводне озеро. В результаті виникло Чорне море²². Крім того утворилося мілководне Азовське море, води якого майже впритул наблизилися до святилища «Кам'яна могила». Багато вчених називає цей потоп біблійним. У 2003 році Вільям Раян та Вальтер Пітман скоригували дату потопу до 6800 років до н.е.²⁶

У наступній розповіді спробуємо відшукати нашу прямокутну решітку на археологічних предметах, знайдених в Середземномор'ї, й таким чином підтвердити теорію Марії Гімбутас про переселення туди представників археологічної культури Кукутень-Трипілля.

Розповідь п'ята: Символ родючості у Середземномор'ї

В музеях та приватних колекціях світу зберігаються тисячі археологічних предметів II-I тисячоліть до н.е., прикрашених численними різновидами прямокутної решітки. Почнемо з критської богині родючості (мал. 68).

Мал. 68. Богиня з Мітроса. Крит. 2000 років до н.е. Археологічний музей Агіоса Ніколаса.

Ця фігура схожа на трипільське дитяче калатальце у вигляді вагітної жінки на малюнку 41. Крім того вона має таке ж трикутне лоно, прикрашене

прямокутною решіткою, як на фігурках богинь плодючості з Єгипту, Ємену та Туреччини на малюнках 49-52.

Численні прямокутні решітки прикрашають й наступні ритуальні посудини (мал. 69-70).

Мал. 69. Фрагмент чаші. Крит. 1375-1300 до н.е. Британський музей.

А ось три критські жриці виконують ритуальне дійство перед вівтарем бога родючості¹⁰ (мал. 70).

Мал. 70. Печатка з оніксу. Кнос. Крит. 1500 років до н.е. Інститут археології, м. Кельн. Picture CMS-VS1B-114-1_165792.jpg

Цей вівтар дуже схожий на трон-решітку шумерського бога родючості Енкі на малюнках 43-48.

Не менш цікавою є кіпрська кераміка. Ось прямокутні решітки на фрагменті горщика (мал. 71).

Мал. 71. Фрагмент горщика. 2000-1700 роки до н.е. Кіпрський національний музей. Нікосія.

А ось композиції з вертикальних прямокутних решіток (мал. 72-75).

Мал. 72-73. Горщики, 1600-1200 роки до н.е. Музей МЕТ, Нью-Йорк (ліворуч). Британський музей (праворуч).

Мал. 74. Горщик, Кіпр, 1600-1150 роки до н.е. Кіпр.

Мал. 75. Миска. Кіпр. 1600-1200 років до н.е. Британський музей.

Ці композиції з вертикальних прямокутних решіток є дуже схожими на трипільські на малюнках 30-32, які, імовірно, зображують дощ.

Мал. 30. Ритуальний трипільський кубок. Майданецьке. 3600 років до н.е. НФ ІА НАНУ.

Мал. 31-32. Ритуальні трипільські кубки з Тальянок. ЗТК-10883 (ліворуч) та ЗТК-10878 (праворуч). Фонди ДІКЗ «Трипільська культура».

Різниця полягає лише у тому, що на трипільській кераміці вертикальні прямокутні решітки розташовані на верхній частині горщиків, а на кіпрській - на нижній.

На кіпрській кераміці також можна побачити численні прямокутні решітки, розміщені у вигляді хреста (мал. 76-77).

Мал. 76-77. Амфора. Період кіпро-архаїк I. Кіпр. 750-600 роки до н.е. Музей мистецтва Кіклад, Афіни (ліворуч). Настінна підставка. Кіпр. 1050–950 роки до н.е. Музей МЕТ, Нью-Йорк (праворуч).

Мал. 78. Фрагмент амфори з Ларнаки. 950-750 роки до н.е. Кіпр. Британський музей.

Спрощений різновид цієї композиції можна побачити на трьох ритуальних горщиках з о. Мілет, які експонуються в Луврі. Найкраще зберігся ось цей горщик (мал. 79).

Мал. 79. Збільшений фрагмент ритуального горщика з о. Мілет. 610-600 роки до н.е. Лувр.

Навколо козерогів, що пасуться, ми бачимо вісім решіток-хрестів, об'єднаних в один символ.

Усі різновиди цієї комплексної піктограми на малюнках 37-38, 63, 76-78 є візуальним відображенням споконвічної істини: правитель усього живого на Землі – родючість та щирого намагання людини жити у відносній злагоді з довкіллям.

На кераміці інших островів та материкової Греції ми бачимо ті ж самі символи (мал. 80-81).

Мал. 80. Миска, Беотія 560-540 роки до н.е. Джерело: christies.com. A boeotian bowl c. 560-540BC.

Мал. 81. Глечик «Грифон», Кіклади. 675-650 роки до н.е. Британський музей.

На малюнку 80 згори миску прикрашають прямокутні решітки-квадрати, а нижче птахи впираються дзьобами у вертикальні решітки-дош (п'ють воду).

На малюнку 81 поруч з прямокутними решітками пасуться коні. Схожі зображення ми вже бачили на малюнках 6-11, 55, 57-58, 61 та 63.

Ще один спрощений і дуже популярний до сьогодні різновид прямокутної решітки прикрашає ось цю римську бронзову брошку (мал. 82).

Мал. 82. Римська бронзова брошка (Disk Brooch) з традиційною орнаментикою. 100-300 років н.е. Музей МЕТ, Нью-Йорк.

У наступні століття символів прямокутної решітки та решітки-хреста на кераміці країн Середземномор'я стає менше й на це були вагомі причини.

У кінці II тисячоліття до нашої ери на значній частині Західної Євразії запанувала небачена посуха. Вона викликала одне з найбільших в історії переселень народів та призвела до краху більшість великих цивілізацій. У Середземномор'ї це переселення народів відоме, як навала «народів моря». Ось як розповідає про неї напис на стінах поминального храму Рамзеса III в Мединет Абу: *«Жодна країна не встояла перед їх десницею, починаючи з Хатт. Кеде, Каркемиш, Арцава, Аласія знищені. Вони стали табором посеред Амурру, вони вбили її людей, так ніби тих і не було...»*. Вказані події історики назвали *«Нульовою Світовою Війною»*.

На той час усі придатні для життя терени Середземномор'я вже були густо заселеними й варвари-прибульці мусили вбити, або ж вигнати місцевих жителів. Ці події були настільки кривавими, що закарбувалися у міфах. Згадаймо давньогрецького титана Кроноса, який ковтав власних дітей і таким чином позбавлявся імовірних конкурентів на свій трон. Завдяки хитроцям матері вцілів лише Зевс. Він підпоїв батька огидним напоєм й змусив відригнути назад своїх братів і сестер. Згодом, після багаторічної війни вони скинули Кроноса та інших титанів у Тартар й посіли їхнє місце на Олімпі.

Так було започатковано епоху жорстоких героїв-чоловіків, подвигівбивства яких закарбовані на античній кераміці та фризях давньогрецьких храмів. Ця епоха триває до сьогодні. Її визначальні риси – чоловіче лідерство (часто безвідповідальне) та егоїзм, які в «Ілліаді», «Одісеї» та «Енеїді» прикриваються волею богів. Так, формальною причиною багаторічної Троянської війни стало те, що син троянського царя Паріс за допомогою Афродіти переконав дружину грецького правителя Менелая Олену втекти з ним до Трої. З собою вона прихопила рабів і скарбницю. Ображений Менелай за допомогою свого брата, царя Мікен Агамемнона, зібрав велике військо, до якого приєдналися колишні женихи Олени включно з Одісеєм. Режисери численних голлівудських блокбастерів значно спростили та осучаснили цей класичний сюжет. Сьогодні герої-супермени вже не вбивають один одного із-за «якоїсь» жінки, а рятують людство від безжальних диктаторів, прибульців та терористів.

З настанням епохи героїв-чоловіків в оновленому пантеоні давньогрецьких богів відбувся перерозподіл обов'язків. Замість титана Кроноса, родючістю стала опікуватися одна з його доньок Деметра, а не верховний бог Зевс. У римській міфології цю функцію стала виконувати Керера (Церера) (мал. 83-84).

Мал. 83-84. Деметра, копія скульптури Фідія (ліворуч). Керера. 50-100 років н.е. Національний музей мистецтва Риму, м. Меріда (праворуч).

Атрибутами цих богинь стали: корзина з плодами, серп, сніп колосків, свиня та ріг достатку, а не життєдайний дощ-сітка трипільського бога родючості, чи плодючі води шумерського бога Енкі. Не зважаючи на зовнішню велич цих богинь, античні греки і римляни більше розраховували на власні сили. Так, греки першими почали застосовувати в плугах залізні лемеші. Римляни ж поставили його на опорні колеса та приробили відвал і таким чином створили сучасний плуг. Крім того вони прославилися селекцією культурних рослин, збудували тисячі віадуків, каналів, складів й розгалужену мережу доріг. Усе це дало змогу майже безперерійно забезпечувати столицю імперії з мільйонним населенням водою, зерном та вином. Адже у випадку неврожаю в одній частині імперії, їх можна було привезти з інших регіонів.

Тогочасний Рим можна порівняти з велетенським насосом, який викачував більшість ресурсів для власного споживання. Звісно, що на

периферії імперії, зокрема, і в Іудеї, такий порядок речей багатьох не влаштував. Не дивно, що тут народилися нова релігія. Вона протиставила гніту жорстокого і жадібного імператора в далекому Римі милосердя і справедливість всемогутнього Сина Божого.

Першим потенціал нової віри, у справі об'єднання численних народів і племен імперії в одне ціле, зрозумів Костянтин Великий й оголосив її офіційною релігією. Крім того на першому Вселенському (Нікейському) соборі 325 року він запропонував визнати головним символом нової релігії хрест. Ця пропозиція була одноголосно підтримана. Адже єпископам європейських провінцій імперії з дитинства було відомо, що символ хреста споконвіку означав **правителя** земного чи небесного, від пошанування якого до віри у Спасителя лише один крок.

Найголовнішою метою християнства, а згодом й ісламу, стало спасіння душі віруючого. Так його земне життя перетворилося на мить у порівнянні з вічністю потойбічного райського буття. Відповідно, у знаменитих біблійних заповідях про необхідність оберігати природу, чи хоча б мирно з нею співіснувати, немає жодного слова. Проте, за книгою Буття усе суще створив Бог й лише Йому вирішувати, кому жити на Землі, а кому – ні. У розділі 9 цієї книги Господь заповідає Ною та його синам усе живе на планеті. За це Він вимагає відповідальності усіх живих істот за пролиту кров, й обіцяє, що *«жодне тіло не буде вже знищене водою потопу...»*. Знаком та нагадуванням про цю угоду між Богом та людьми визначено веселку: *«І буде веселка у хмарі, і побачу її, щоб пам'ятати про вічний заповіт між Богом і між кожною живою душею в кожному тілі, що воно на землі»* (9.9-16).

Здавалось б, після таких кардинальних змін, історія прямокутної решітки як символу родючості в Європі і, насамперед, Середземномор'ї мала б завершитися. Так це чи - ні, спробуємо розібратися у наступній розповіді.

Розповідь шоста: Решітка – вічний символ життя

З занепадом античної цивілізації кераміка та тканини стають, як правило, грубішими. На них ми бачимо лише спрощені різновиди прямокутної решітки (мал. 85-90).

Мал. 85. Англо-сакський горщик, 500-700 роки. Археопарк Вест Стоу, Англія.

Мал. 86. Горщик вікінгів. 600-650 роки. Джерело: Wikimedia.

Мал.87-88. Горщики. Франція. 1200-1300 роки. Музей МЕТ, Нью-Йорк. (Metropolitan Museum of Art).

Мал. 89 Зразки тканини з Тонгерена, Бельгія. 1276-1300 роки.

Мал. 90. Швейцарська вишивка з колекції Клойстера. XIV ст. Музей МЕТ, Нью-Йорк.

На цьому сірому тлі веселковими барвами гріють душу ось ці горнятка, виготовлені на півдні Іспанії майстрами-маврами (мал. 91-92).

| Мал. 91-92. Аптечні горнятка. Іспанія. 1400-1450 роки. Музей Вікторії і Альберта. Лондон (ліворуч). Ермітаж. С. Петербург (праворуч).

Маври припливли до Іспанії з Північної Африки, корінними жителями якої є бербери. Вони здавна славляться своєю керамікою. У першу чергу це стосується берберів Марокко, Тунісу та Кабілії в Алжирі (мал. 93-98).

Мал. 93-95. Горщики і миска з традиційним берберським орнаментом. Кабілія. Алжир.

Мал. 96. Горщик з традиційним берберським орнаментом. Марокко.

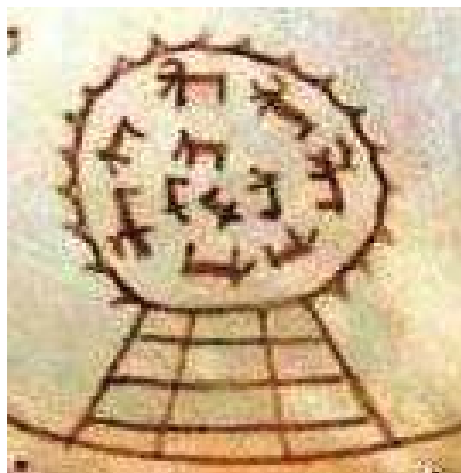
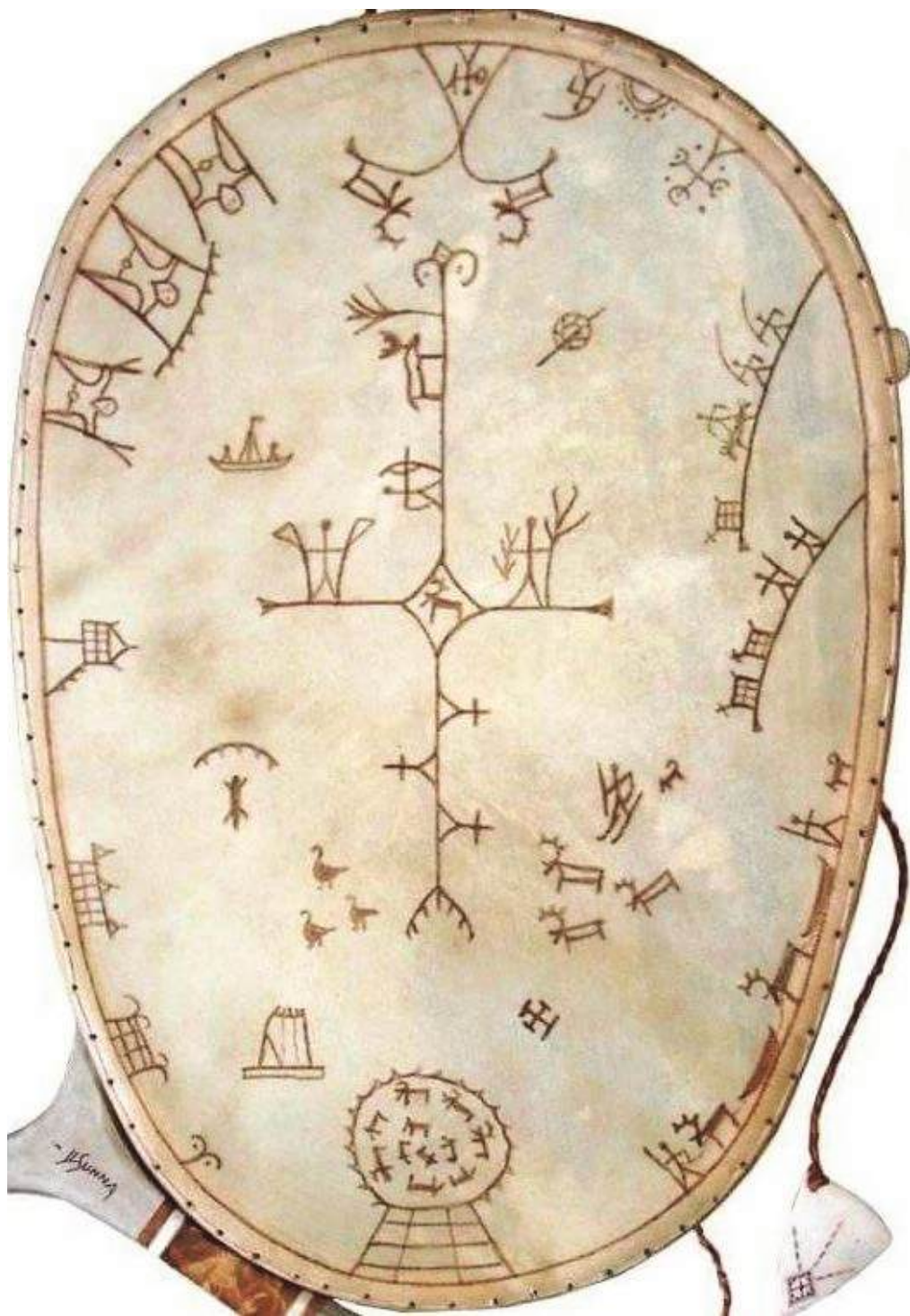

Мал. 97-98. Миски з традиційним берберським орнаментом. Туніс.

На мисках на малюнках 95, 97-98 поряд з прямокутними решітками зображені підростаючі рослини, а з центру малюнку 95 їх обігріває сонце. Ці композиції є справжнім гімном родючості. У свою чергу на малюнках 96-98 зображені хрестоподібні решітки. Як і на аналогічних малюнках 37-38, 63, 77-79 вони є візуальним відображенням споконвічної істини: **правитель усього живого на Землі – родючість** та щирого намагання людини жити у відносній злагоді з довкіллям.

Така спадкоємність у дотриманні цієї прадавньої традиції пояснюється ізоляцією племен берберів. Ще в античні часи вони були витіснені з берегів Середземного моря вглиб материка карфагенянами, римлянами, а згодом – арабами і французами. У ще більшій ізоляції на півночі Скандинавії – Лапландії впродовж багатьох тисячоліть живе народ саамів – кочових пастухів північних оленів. Вони єдині в Європі, хто до сьогодні зберіг на бубнах своїх шаманів архаїчний рисунок – північні олені, що пасуться (знаходяться поруч з прямокутною решіткою) (мал. 99-108).

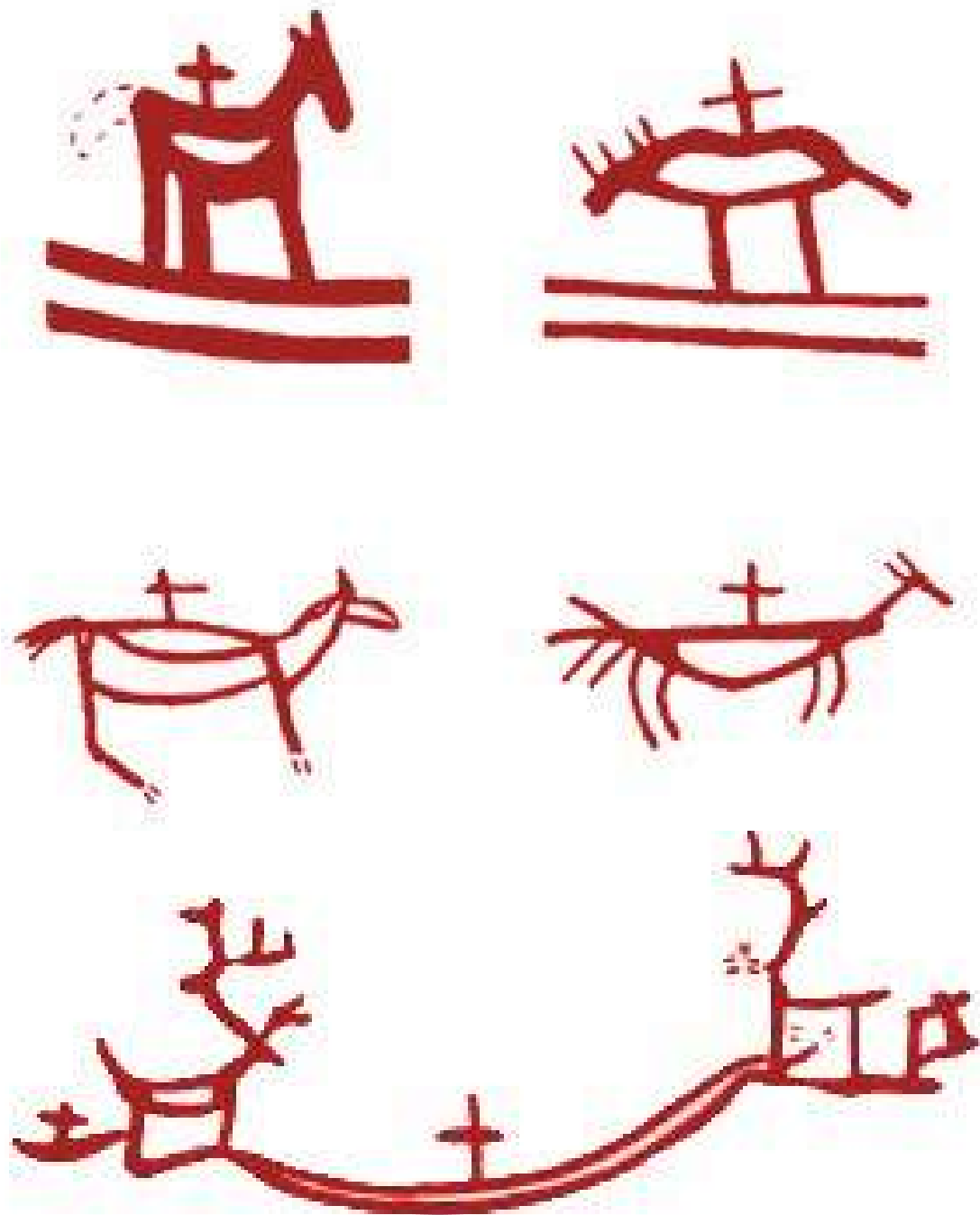

Мал. 99-108. Шаманські бубни саамів Лапландії (Норвегії, Швеції і Фінляндії) з традиційною символікою та їхні збільшені фрагменти. Джерела: Вікіпедія та <http://old.no/samidrum/>.

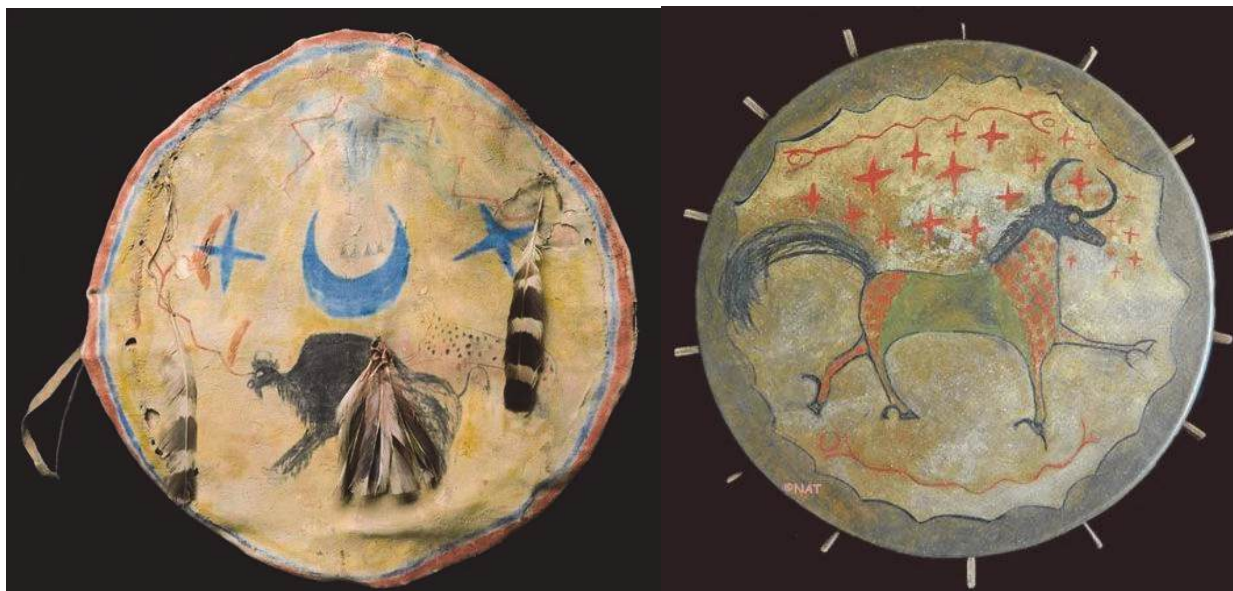
На всіх бубнах зображена споконвічна історія пастухів-саамів, які постійно мандрують зі своїми оленями приполярною тундрою у пошуках кращих пасовиськ. Цей вічний сюжет буття ми вже бачили на малюнках 6-11, 55, 57-58, 61, 63 та 81.

Також звертає на себе увагу велика кількість хрестиків на бубнах біля прямокутних решіток (пасовиськ) і фігурок оленів на малюнку 108 та (мал. 109-110).

Мал. 109-110. Збільшені фрагменти шаманських бубнів саамів Лапландії (Норвегії, Швеції і Фінляндії) з зображеннями хреста. Джерело: <http://old.no/samidrum/>.

Хрестики над решіткою (травою) ще раз нагадують нам, що правителем усього живого є родючість. Хрестики біля оленів - те, що олені для саамів настільки важливі, що виживання без них неможливе. Варто зазначити, що традиція позначати хрестом тварин, на яких люди полюють чи яких вирощують, тривалий час була притаманна народам півночі та північноамериканським індіанцям (мал. 111-112).

Мал. 111-112. Ритуальні (танцювальні) щити народу Сіу. 1850-1900 роки. США.

Відголоски пошанування бога родючості у вигляді різновидів прямокутної решітки збереглися на народному одязі, вишивках, предметах побуту народів на периферії Європи (мал. 113-126).

Мал. 113-114. Рушник з традиційним орнаментом та його збільшений фрагмент. ХІХ ст. Туреччина.

Мал. 115. Фрагмент традиційної вишивки, близько 1700 року. Кіклади. Греція. Музей Вікторії та Альберта, Лондон.

Мал. 116-117. Традиційні жіночі фартухи. Уельс, 1875 р. (ліворуч). Росія (праворуч).

Мал. 118-119. Традиційні жіночі фартухи: болгарський (ліворуч), український (праворуч).

Мал. 120. Фрагмент традиційного новгородського рушника. Колекція костюму Північної Росії допетровського часу А.Я. Колеснікова.

Мал. 121. Традиційна українська писанка. Національний музей американської історії.

Мал. 122-123. Естонська жіноча прикраса з традиційним орнаментом та її збільшений фрагмент.

Мал. 124-125. Фрагмент турецького килиму «тулу» з традиційним орнаментом (ліворуч). Фрагмент жіночої сорочки з традиційною вишивкою на грудях. Каргополь, Архангельська область. Кінець XIX ст. Російський історичний музей, Москва (праворуч).

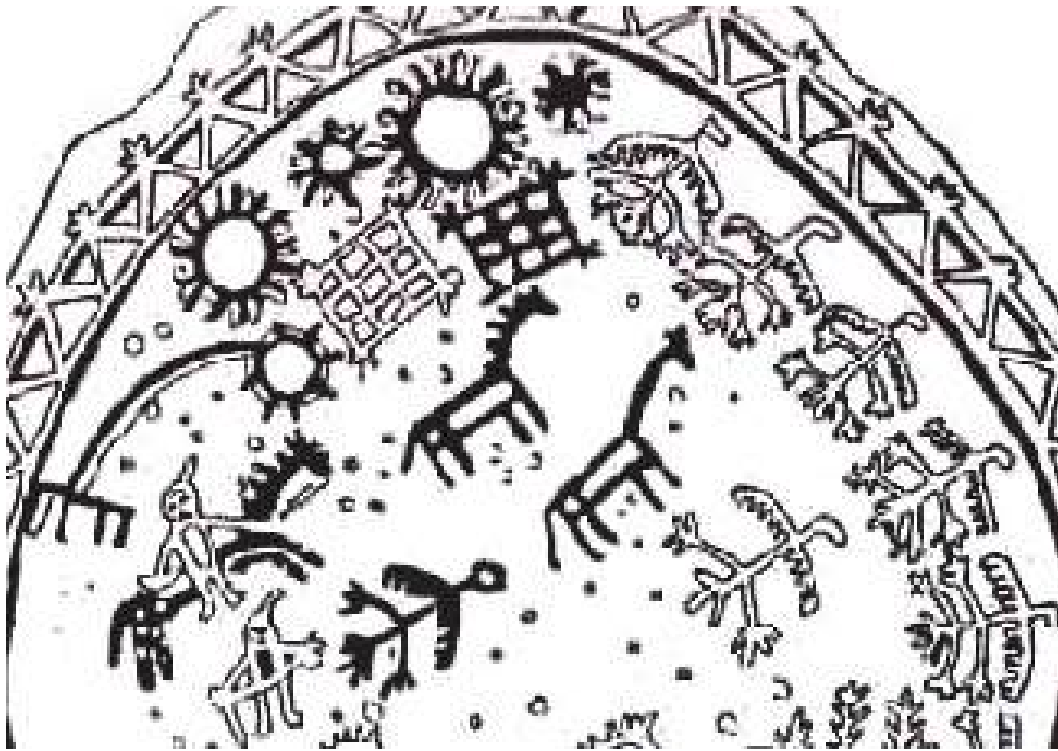
Мал. 126-127. Традиційний бичківський медяник (пряник з медом) та його збільшений фрагмент. Закарпаття. Україна.

Хранительки минулого - народні майстрині вже давно забули первинне значення цього прадавнього символу родючості й називають його просто «сіткою», «решіткою» чи «квадратом з сіткою». Свого часу цей символ був широко поширений на теренах сучасних Іраку, Ірану, Пакистану та Туреччини. А тепер спробуємо відшукати його в інших частинах Азії.

Розповідь сьома: Прямокутна решітка в Азії

У Сибіру і Центральній Азії проживають десятки напівкочових народів та етносів, які традиційно випасають північних оленів, коней, овець. На шаманських бубнах малих народів Східного Алтаю зустрічаються такі ж сюжети, як і в саамів Північної Скандинавії (мал. 128-129).

Мал. 128-129. Шаманський бубон телеутів з традиційними символами та його збільшений прорис. Східний Алтай. Росія.

На малюнку традиційна для кочових скотарів сцена випасу коней. Пашу для них зображено у вигляді рослин та двох прямокутних решіток під сонцем, що пливе небосхилом. Таку ж сцену зображено і на шаманських бубнах шорців та монголів (мал. 130-132).

Мал. 130. Фрагмент шаманського бубна шорців. Кемеровська область. Західний Сибір. Росія.

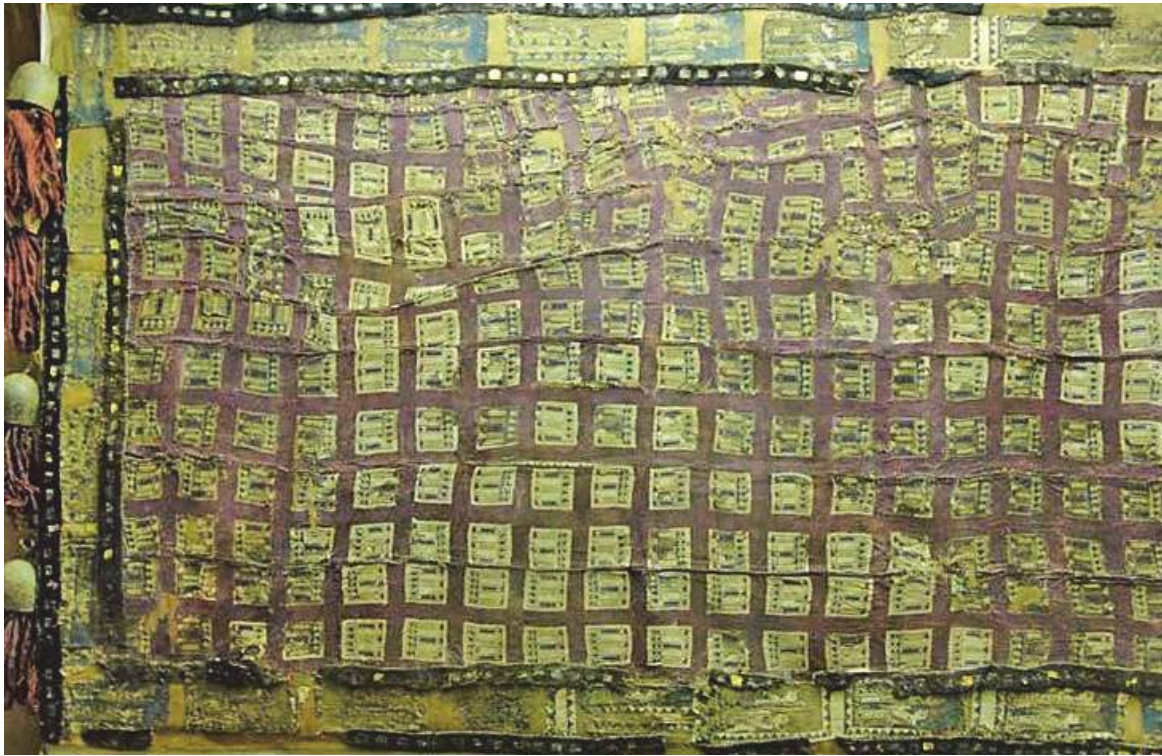

Мал. 131. Шаманський бубен шорців. Кемеровська область. Західний Сибір. Початок XX ст. Музей антропології і етнографії. С.Петербург.

Мал. 132. Шаман з бубном. Монголія. Початок XX ст.

У 1949 році у кургані пазирикської археологічної культури були знайдені ось ці два килими віком 2,5 тис. років, прикрашені прямокутною решіткою (мал. 133-134).

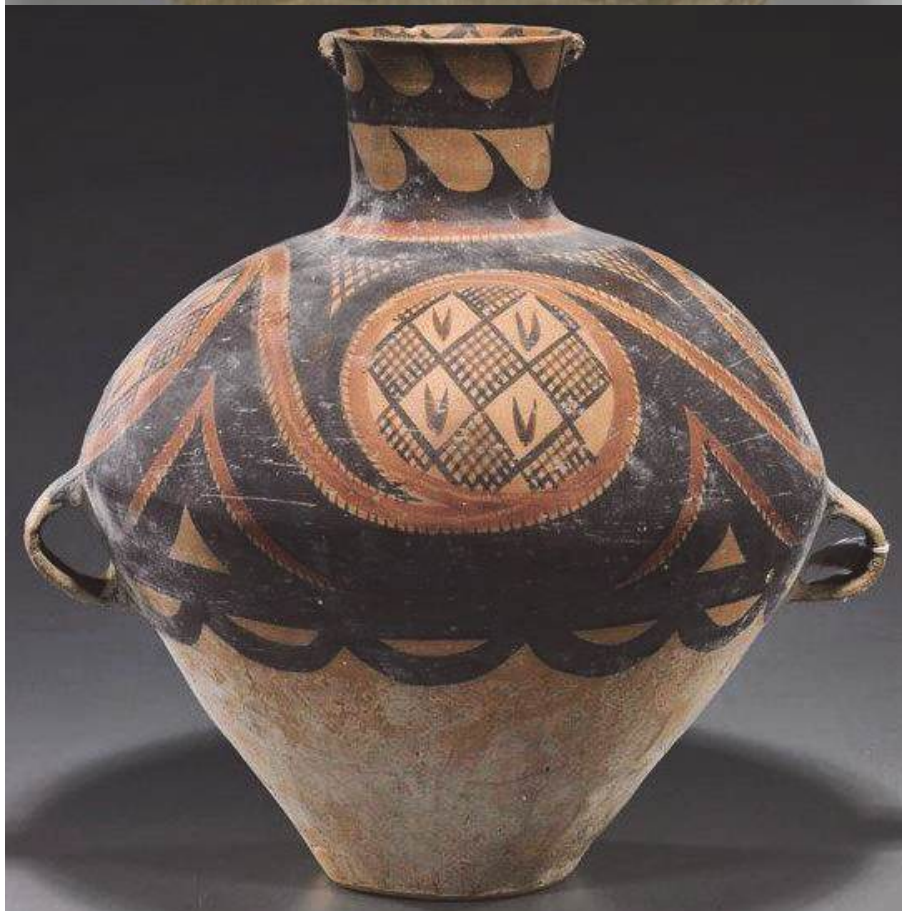

Мал. 133-134. Фрагменти килимів з традиційним орнаментом. Пазирик. Східний Алтай. 500-300 роки до н.е. Ермітаж. С. Петербург.

Крім шаманських бубнів прямокутна решітка довгий час прикрашала традиційну кераміку країн Південно-Східної Азії. Зокрема, на китайській кераміці неоліту - епохи бронзи ми бачимо ті ж різновиди прямокутної решітки, що й на кераміці Кукутень-Трипілля, античній та берберській. Ось класична прямокутна решітка (мал. 135- 139).

Мал. 135-136. Горщики археологічної культури Мацзяяо, 3300–2050 роки до н.е. Музей Guimet, Париж (вгорі). МЕТ, Нью-Йорк (внизу).

Мал. 137-138. Горщики археологічної культури Мацзяяо, 3300–2300 роки до н.е. Інститут мистецтв Міннеаполісу (вгорі), New.liveauctioneers (внизу).

Мал. 139. Горщик. Династія Хань. 25-220 роки н.е. Джерело: www.1stdibs.com/furniture/asian-art.

На малюнку 138 між прямокутними решітками проростають рослини. Це є свідченням того, що для китайських землеробів прямокутна решітка також символізувала родючість

А ось видовжені прямокутні решітки, що, імовірно, зображують дощ та краплі дощу між ними (мал. 140- 141).

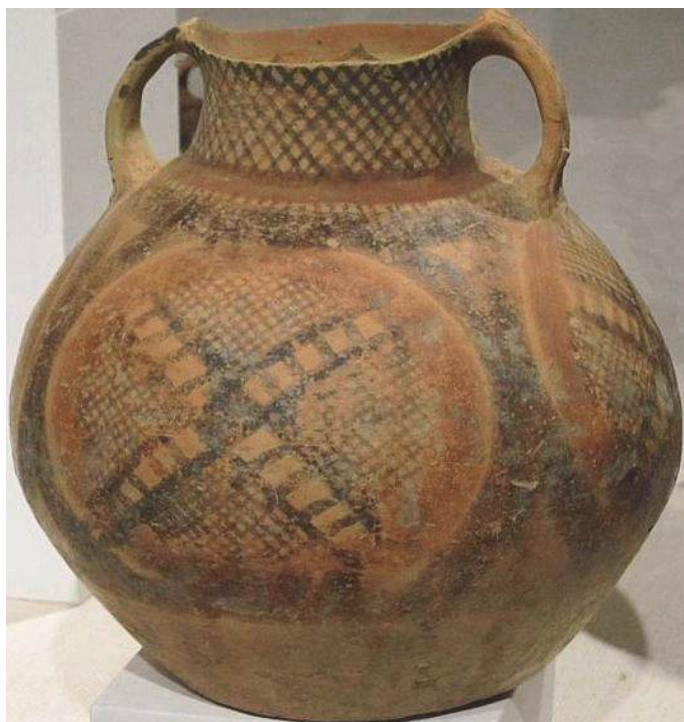

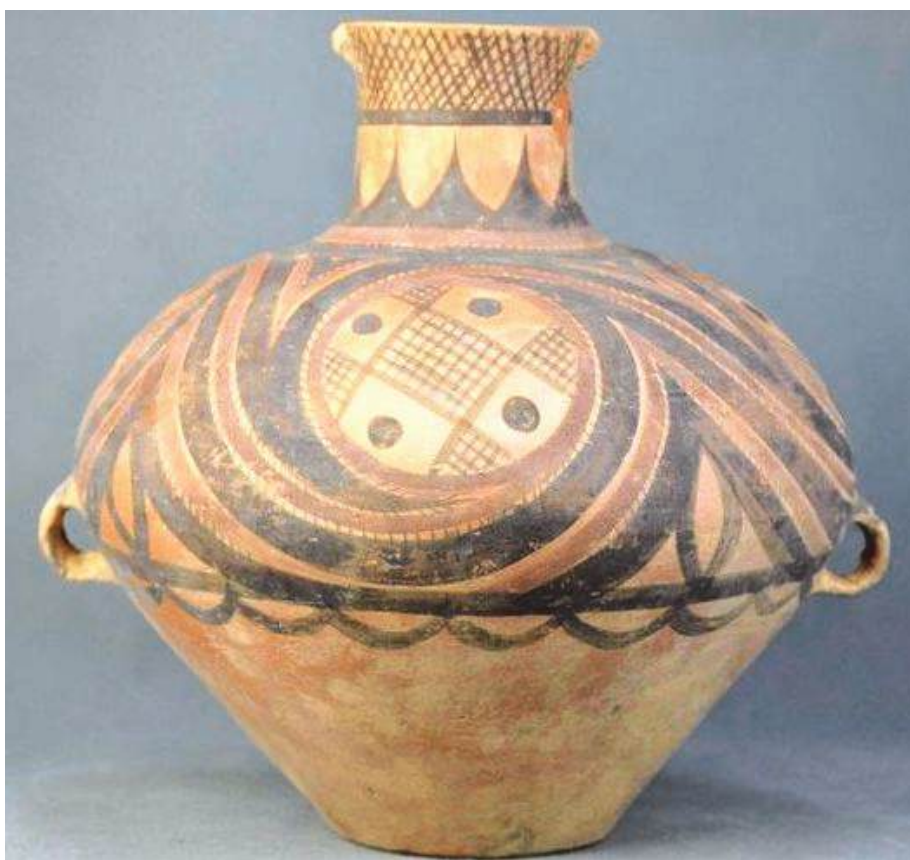
Мал. 140-141. Горщики археологічної культури Мацзяо, 2200–2000 років до н.е. Археологічний музей, Шанхай.

Подібні зображення ми вже бачили на малюнках 30-33, 35, 39-40, 72-75, 80 та 87-88.

Китайські землероби шанували й хрестоподібні решітки (мал. 142-144).

Мал. 142. Горщик археологічної культури Мацзяо. 3300-2200 роки до н.е. Музей мистецтв Джона Янга, Гонолулу.

Мал. 143-144. Горщики археологічної культури Мацзяо. 3300-2000 роки до н.е. Джерело: new.liveauctioneers.

Аналогічні хрестоподібні мотиви ми вже бачили на малюнках 37-38, 63, 76-78, 96-98. Схоже для китайських землеробів **правителем усього живого на Землі теж була родючість.**

Прямокутну решітку ще й сьогодні можна побачити на кераміці сусідніх з Китаєм країн. Зокрема, у Японії вона впродовж століть прикрашає посуд *orige* (мал. 145-148).

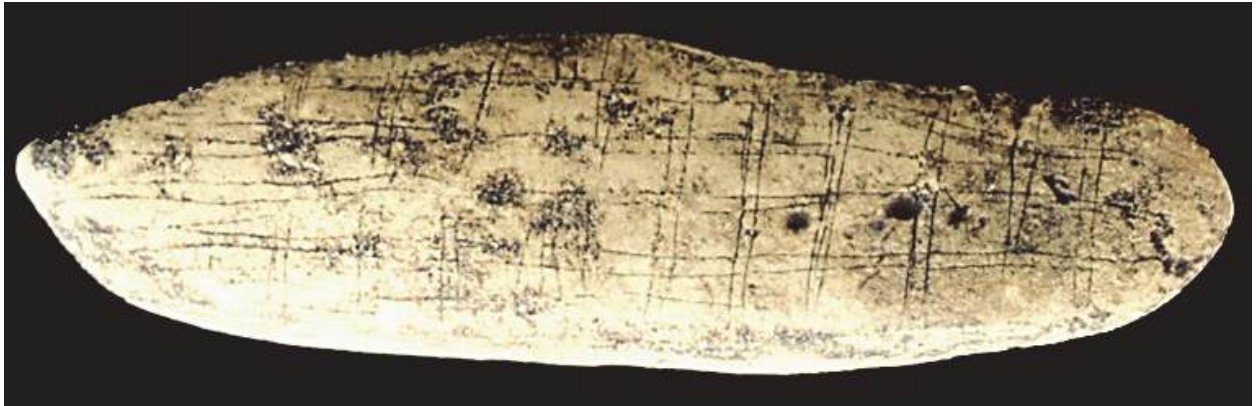
Мал. 145-148. Традиційні японські церемоніальні чашки для чаю (chawan).

Тотожність різновидів прямокутної решітки на кераміці Кукутень-Трипілля, Середземномор'я та Китаю в дохристиянський час відкриває нам велику таємницю. Виявляється прадавні європейці передали їх іншим етносам Азії, як істину вічного буття. Якщо це так, то переселенці з Азії мали б занести цей символ родючості і до Північної Америки. Спробуємо це з'ясувати у наступному розділі.

Розповідь восьма: Прямокутна решітка в Америці

Північна Америка

Сьогодні прийнято вважати, що переселенці з Північно-Східної Азії групами пройшли до Північної Америки 24-13 тисяч років тому. З собою вони несли невеликі плоскі камені з видряпаним на них безцінним символом-заклинанням – прямокутною решіткою (мал. 149).

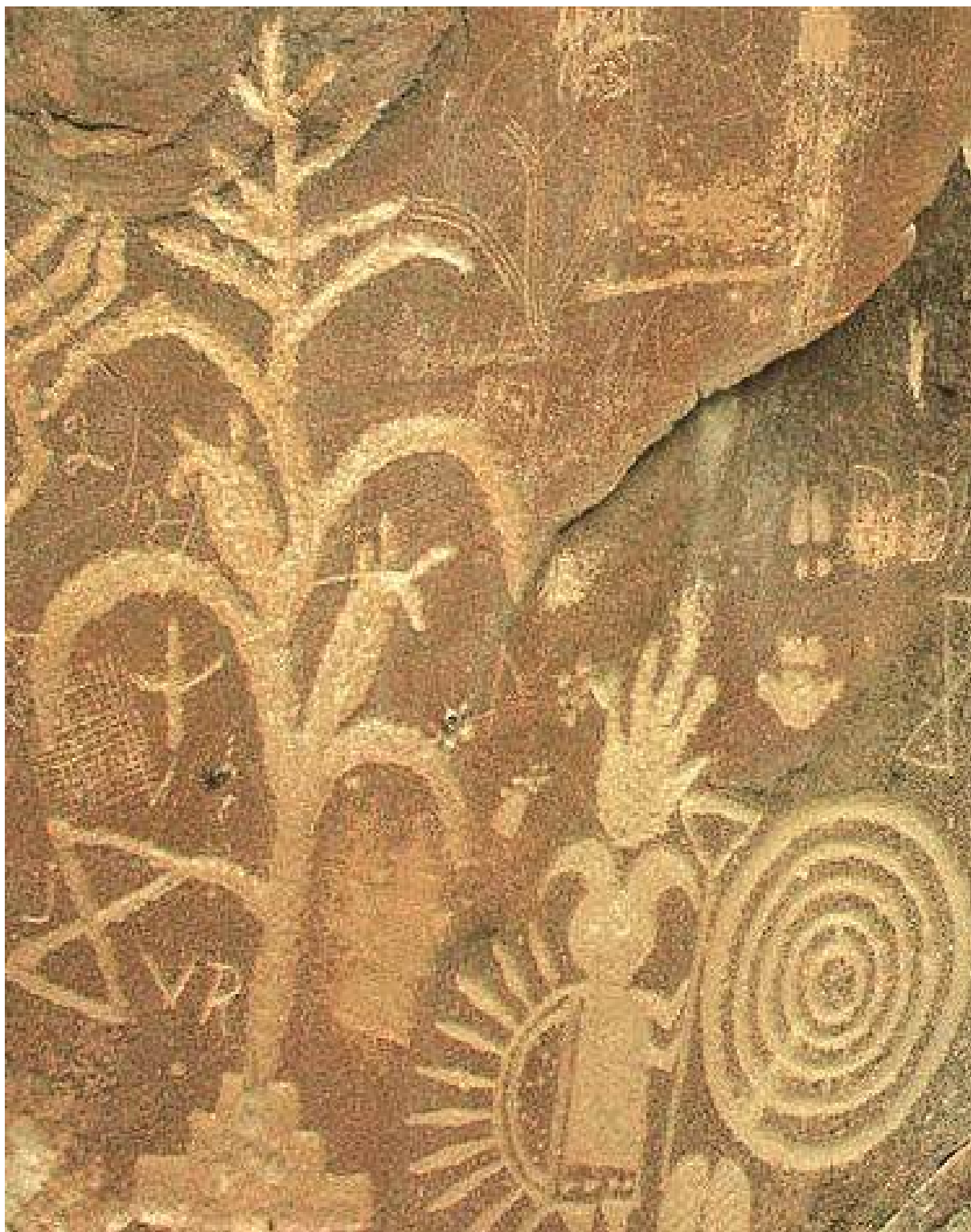

Мал. 149. Плоский камінь з прямокутною решіткою часів заселення Америки, знайдений в Техасі. Джерело: texasbeyondhistory.net Clovis Stones.

Як і прадавні європейці, американські аборигени видряпували цей символ на стінах гrotів (мал. 150-152).

Мал. 150. Петрогліфи, Національний заповідник Мохаве, Каліфорнія.

Мал. 151. Фрагмент петрогліфів індіанців навахо в Кроу Каньйоні, Нью Мексіко.

На малюнку ми бачимо гігантське стебло кукурудзи з двома стиглими качанами та шамана-індіанця. Невелика прямокутна решітка та хрест ліворуч від качанів вказують на те, що хороший врожай кукурудзи життєво важливий для індіанців.

Мал.152. Об'єкт культурної спадщини хопі - Палаткі. Аризона, 1150 -1350 роки.

Перед нами вертикальна решітка-дощ та тварина, яка п'є дощову воду.
З виникненням гончарства прямокутна решітка з'являється на посуді індіанців та барельєфах (мал. 153-156).

Мал. 153. Кубок. Ольмеки. Мексика. 1500-1000 роки до н.е. Арт галерея Єльського університету США.

Мал. 154. Барельєф бога дощу і рослин Тлалока. Мовою науталь Тлалок— «той, що змушує рости». Прямокутна решітка на обличчі Тлалока та хрести в його очах свідчать про те, що правитель усього – родючість. Храм Кецалькоатля. 150-250 роки. Теотіуакан. Мексика.

Мал. 155. Традиційна індіанська посудина. Гончарня Кочіті, Нью-Мексіко.

Мал. 156. Традиційна ложка анасазі. Джерело: Indian art.

А ось традиційні індіанські горщики з вертикальними прямокутними решітками та краплями дощу (мал. 157-158).

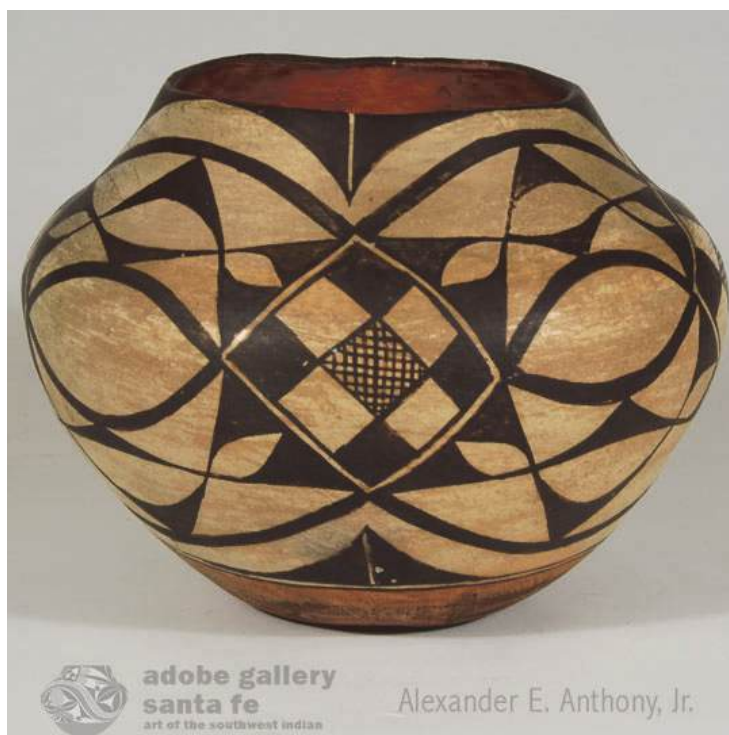

Мал. 157. Традиційний індіанський горщик. Музей мистецтв університету Іллінойса (Krannert Art Museum).

Мал. 158. Горщик, Касас гранде, Чіхуахуа. 400-600 роки. Музей Касас гранде, Мехіко.

На кераміці індіанців також зустрічається комплексний символ прямокутної решітки – хреста (мал. 159-160).

Мал. 159. Традиційний горщик пуебло (Laguna) зразка 1940 р. Галерея м. Санта-Фе.

Мал. 160. Кераміка Ноһокам (пueblo), Меса-Гранде. Арізона. 1100-1400 роки.

На традиційній кераміці індіанців-землеробів (переважно Техасу і Південного Заходу США) ми бачимо три головні різновиди символу родючості – прямокутну решітку, вертикальну прямокутну решітку (імовірно, дощ) та прямокутну решітку у поєднанні з хрестом (родючість – це найголовніше). Впадає в очі схожість цих різновидів з аналогічними символами на кераміці Євразії неоліту, доби бронзи і античності.

Південна Америка

У гротах і печерах континенту до сьогодні збереглися прадавні зображення прямокутної решітки (мал. 161).

Мал. 161. Піктографи індіанців. Гірський масив Ла-Ліндоса, річка Гуаяберо, Гуавіаре, Колумбія.

Як і в Північній Америці, кераміку цього регіону прикрашають ті ж три різновиди прямокутної решітки – квадратна, вертикальна та хрестоподібна (мал. 162-167).

Мал. 162. Кераміка діагуїта 1200-1500 роки. Музей лімарі, Овале, Чилі.

Мал. 163. Кубок культуры Наска. V ст. Музей мистецтв, Сан Франциско.

Мал. 164. Жіноча фігурка культури Наска. V-VI ст. Джерело: Heritage Auction. <https://fineart.ha.com/itm/other/rare-and-important-nazca-ceramic-female-doll-/a/6062-50500.s>

Мал. 165. Фігурка культури Наска. 180 р. до н.е.- 500 р. н.е. Інститут мистецтв, Чикаго.

Мал. 166. Кераміка діагуїта 1200-1500 роки. Музей лімарі, Овале, Чилі.

Мал. 167. Горнятко з традиційним орнаментом, придбане Юлією Фіцджеральд в Куско, Перу. 1974 р.

Як бачимо, кераміка Південної Америки з різновидами символу родючості різноманітніша за кераміку індіанців Північної Америки. Також вражає, як мало змінилися ці різновиди символу родючості протягом такої тривалої подорожі континентами планети Земля. Схоже, для наших пращурів вони уособлювали єдність з довкіллям і тому були такими важливими.

У цій єдності продовжують жити вже не чисельні племена індіанців-збирачів і мисливців в залишках колись суцільних лісів басейну Амазонки. Вчені називають ці ліси легенями планети. Як і наші далекі пращури, ці індіанці щиро вірять, що усе живе навколо них має своїх духів і намагаються з ними мирно співіснувати. Водночас їхні «цивілізовані» співвітчизники продовжують вирубувати залишки цих споконвічних лісів і в пошуках золота отруювати ртуттю місцеві річки. Цей процес безжального винищення довкілля одночасно відбувається в багатьох куточках планети.

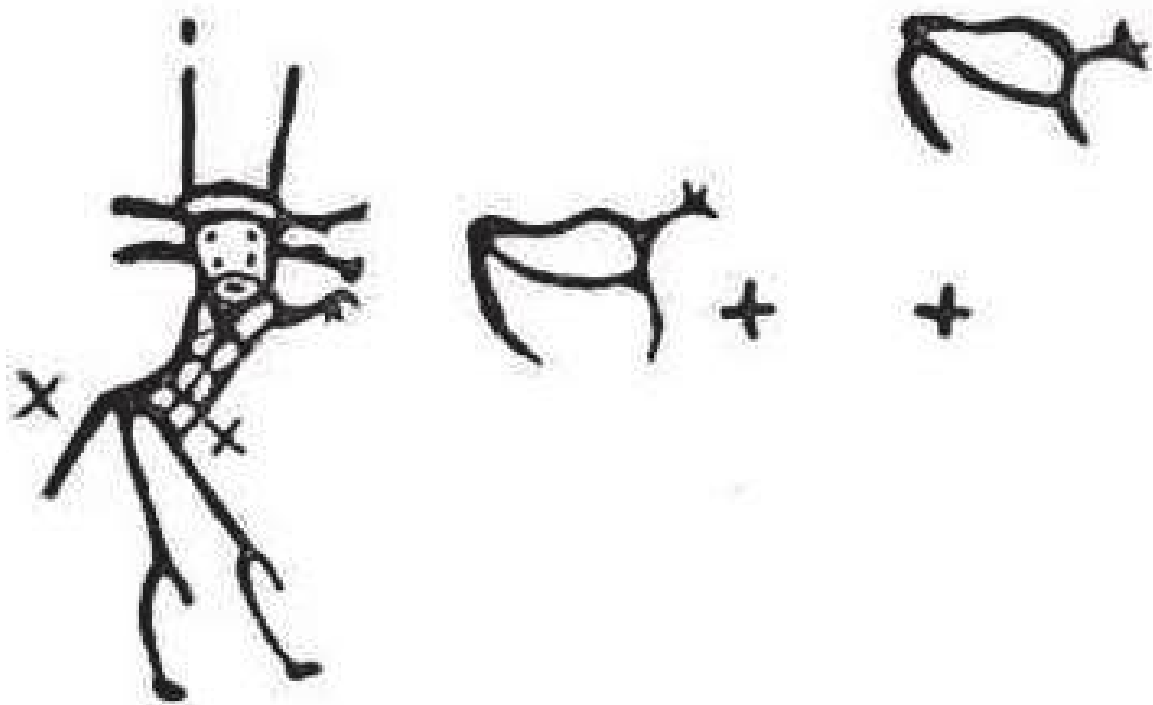
Між тим природа допускає помірне втручання людини в її життя. Так, американські вчені встановили, що корінні жителі Північної Америки протягом століть цілеспрямовано випалювали частину лісів й таким чином перетворили великі площі на прерії і луки. Відповідно, там розмножилися бізони та олені, на яких вони полювали¹³. Крім того, племена індіанців

постійно між собою конкурували за території. В результаті чого імовірно надлишки населення гинули у міжусобних війнах. Так, індіанці знайшли свою нішу у біоценозі й зберегли при цьому більшість видів рослин, тварин, птахів та водні ресурси Північної Америки. Ось як пояснив таке ставлення до довкілля індіанський вождь Сіетли у одному зі своїх листів²⁴: ***"Ми твердо знаємо наступне: земля не належить людині. Це людина належить землі."***

Тому індіанці, як і інші первісні племена, брали з природи лише необхідне. При цьому себе вони вважали лише одним з багатьох видів живих істот. Доказом цього є прадавні зображення, на яких хрестом (правителем) у першу чергу позначалися не люди (вожді), а тварини, на яких вони полюють, щоб вижити (мал. 168-169, 111-112).

Мал. 168. Фігурка мамонта з гrotу Вогельхерд. 33000-30000 років тому. Швабія, Німеччинна.

Мал. 169. Фрагмент рисунку вохрою на скелі. Сибір. Мінусинська улоговина. Коров'ячий Лог (за Леонтьєвим)¹⁴. 1300-1100 роки до н.е. Росія.

Мал. 111-112. Ритуальні (танцювальні) щити народу Сіу. 1850-1900 роки. США.

Тут маємо пряму аналогію з відомим фільмом «Аватар», у якому мешканці вигаданої планети, як і індіанці, не будували міст, а натомість насолоджувалися життям на лоні природи. Але реальний фінал індіанської історії Північної Америки виявився зовсім не таким оптимістичним, як у фільмі. «Цивілізовані» європейські поселенці протягом трьох століть майже

повністю винищили аборигенів, а тих, кому пощастило вижити, загнали до резервацій. Те ж саме відбулося й на інших континентах. Саме це безвідповідальне лідерство, егоїзм та ілюзорна упевненість у тому, що усе на цій планеті належить «кращим» представникам білої (жовтої) раси й призвели до сучасної кліматично-екологічної катастрофи.

Про інший масштабний приклад мирного співіснування людини і довкілля йшлося в четвертому розділі цієї книги. Керуючись настановами наймудрішого з богів повелителя вод Енкі, мешканці шумерських міст-держав ціною титанічних зусиль збудували тисячі зрошувальних каналів і дамб. Вони стали фундаментом для наступних цивілізацій й протягом чотирьох тисяч років забезпечували місцевий люд хлібом, пивом, винами, найрізноманітнішими фруктами та овочами. Лише після того, як у 1258 році орди монгольського хана Хулагу захопили Багдад, вирізали його мешканців та навколишніх фелаків, зрошувальні канали замулилися, а колись родючі землі знову перетворилися у напівпустелю.

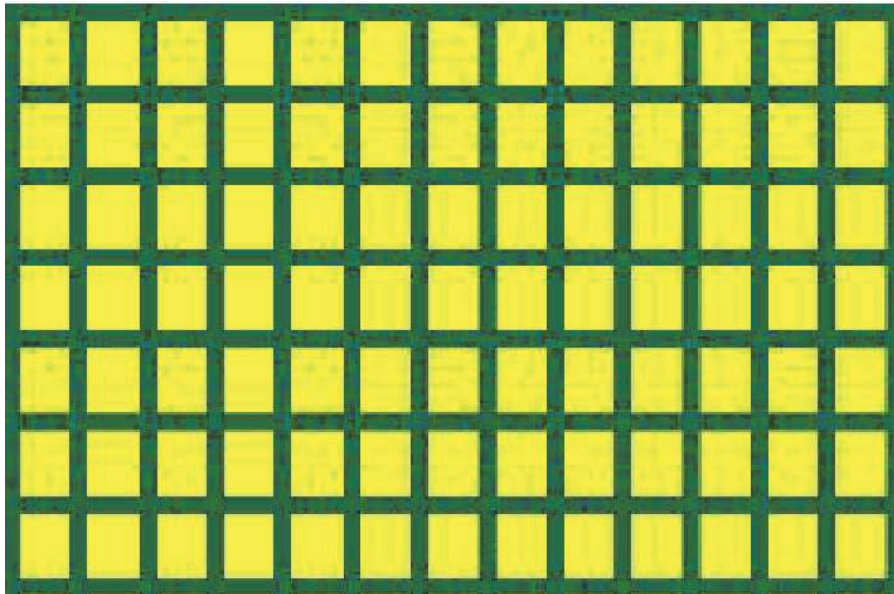
Відомий популяризатор науки канадський астрофізик Губерт Рівз дуже влучно охарактеризував цю самовбивчу поведінку homo sapiens¹⁵: ***«Людина - найбожевільніший вид на нашій планеті. Вона б'є поклони незримому Богу і руйнує зриму природу, не розуміючи, що природа, яку вона руйнує і є тим самим Богом, якому вона поклоняється».***

У відповідь «зрима природа» насилає на нащадків Ноя, які забули про Божий заповіт й безповоротно знищили безліч представників тваринного і рослинного світу, усе більш руйнівні потопи, урагани, спопеляючу спеку та незримі віруси. Усе це викликає глибокий сум, бо високорозвинене білкове життя на нашій планеті є рідкістю у Всесвіті.

Схоже, час (коло спіралі) нічим не контрольованого розмноження homo sapiens та хижацького розграбування ним ресурсів планети Земля добіг кінця. Трагічність ситуації полягає у тому, що у світоглядному плані сучасне людство розділене на дві нерівні частини. Сотні мільйонів свідомих жителів планети готові суттєво обмежити своє матеріальне благополуччя задля збереження довкілля. Так, країни ЄС змогли знизити викиди CO₂ (вуглецю) до рівня 1960-х років, а їхні економіки за цей період зросли втричі.

Проте мільярди землян не можуть, чи не хочуть, змінити свій звичний, але безвідповідальний триб життя. Самозвані лідери цієї більшості – тоталітарні режими з ядерною зброєю вкладають величезні кошти в безглузду гонку озброєнь та розв'язують загарбницькі війни проти своїх сусідів. Тому у найближчі десятиліття земляни, навряд чи, зможуть об'єднатися та утворити планетарний уряд порятунку довкілля. Отже, в довгезалезному переліку вимираючих видів з часом опиниться й homo sapiens. На думку генерального секретаря ООН Антоніо Гутерреша це може трапитися вже до кінця століття. І, можливо, найбільше шансів вижити матимуть ізольовані від світу племена кочових скотарів та первісних збирачів-мисливців.

Пройдуть століття. Довкілля почне відновлюватися й частина тих, хто виживе, обов'язково рушить на підкорення нових земель, адже така природа людини. Ці першовідкривачі побачать численні залишки колись величних міст, доріг, аеропортів (дивись цикл документальних фільмів «Життя після людей») і будуть ними вражені. Так, з часом виникне міф про Всесвітній потоп, ядерну війну, спопеляючу спеку, мор, чи все це разом, напущене на зарозумілих та необачних людей, які намагались знищити безцінне творіння Господа – життя на Землі. У цьому міфі мудрий відповідник Енкі накаже найскромнішому і найдостойнішому серед пастухів Зіусудру-Утнапіштіму (Ною) разом з родиною та худобою забитися у глухі нетрі (степи, тундру) й сорок років уникати будь яких контактів з іншими людьми. Саме від цих - чистих душею дітей природи утвориться наступний рід людський. Він отримає у спадок й прямокутну решітку – символ родючості та обов'язку жити у злагоді з довкіллям (мал. 170).

Мал. 170. Проект прапора життя у злагоді з довкіллям.

Є надія, що цей новий рід не повторить наші помилки, бо численні руїни колись потужної, але безвідповідальної цивілізації ще довгий час будуть у нього перед очима.

Перелік ілюстрацій

1. Хрест на підлозі печери Горхем поблизу м. Гібралтар. 37000-44000 років до н.е. Фото Стюарта Фінлейсона.
2. Прямокутні решітки з печери Кастелло. 19000-16000 років до н.е. Кантабрія. Іспанія.
3. Прямокутна решітка з Валкамоніки, Ломбардія, Італія. 8000 р. до н.е.
4. Прориси хреста та прямокутної решітки з печери Ласко. 18000-6000 років до н.е. Франція.
5. Прямокутні решітки та одинички на панно № 21 (за Б. Михайловим). 5000-4000 років до н.е. Національний заповідник «Кам'яна могила».
- 6-7. Трав'яні тварини торкаються мордами прямокутної решітки. Печера Ласко, 18000-15000 років до н.е. Франція.
8. Трав'яна тварина торкається мордою прямокутної решітки. Печера Альтаміра, 33000-11000 тис. до н.е. Іспанія.
9. Прорис на піщанику з зображенням двох кіз, прямокутної решітки й двох мисливців з гроту Кози Національного заповідника «Кам'яна Могила», 8000-7000 років до н.е. Україна.
10. Фрагмент каменя з зображенням оленя та прямокутної решітки. Місцевість Фонтенбло, 4000 років до н.е. Франція.
11. Фрагмент ритуального трипільського горщика з зображенням трав'яної тварини та прямокутної решітки, 3700 років до н. е. Національний музей історії України.
- 12-13. Розколота кам'яна пластина та її збільшений фрагмент. 2900-2700 років до н. е. Bornholms Museum. Фото René Laursen.
14. Уламок плоского каменю з двома прямокутними решітками, знайдений поблизу с. Косуаті, Молдова. 18000 років до н.е.
15. Прориси на фрагменті кам'яної пластини № 5 з двома прямокутними решітками. 8000-7000 років до н.е. (за Б. Михайловим).
16. Галька з зображеннями двох прямокутних решіток періоду Азіль, Бретань, Франція. 8000 років до н.е.
17. Різновиди прямокутної решітки на кераміці археологічної культури Вінча. 5500-4000 роки до н.е.
18. Трипільське протомісто Майданецьке. 3800-3700 роки до н.е. Україна. Реконструкція Kenny Antonsch and Vimmy Antonsch.
19. Храм трипільського протоміста Небелівка. 4000 років до н.е. Україна. Реконструкція Kenny Antonsch and Vimmy Antonsch.
20. Ритуальна трипільська тарілка з прямокутною решіткою в центрі. 3700 років до н.е. Збірка Олександра Поліщука.
21. Ритуальна трипільська мисочка, 3800-3700 років до н.е. Колекція «Платар».
22. Фрагмент трипільської миски з зображенням зернин. Майданецьке. 3700 років до н.е. НФ ІА НАНУ.
23. Схематичне зображення на фрагменті трипільської ритуального горщика з Майданецького. ЗТК-47843. 3700 років до н.е. Фонди ДІКЗ «Трипільська культура».
24. Схематичне зображення на ритуальному трипільському горщику з Тальянок. ЗТК-49327. 3900 років до н.е. Фонди ДІКЗ «Трипільська культура».
- 25-26. Схематичне зображення на фрагментах трипільських ритуальних горщиків з Майданецького. 3800-3700 роки до н.е. Фонди ДІКЗ «Трипільська культура».
27. Схематичне зображення на фрагменті трипільського ритуального горщика. 3500-3300 років до н.е. Борщівський краєзнавчий музей.
- 28-29. Прориси зображень на трипільських горщиках. Майданецьке. 3700 років до н.е. НФ ІФ НАНУ.
30. Ритуальний трипільський кубок. Майданецьке. 3700 років до н.е. НФ ІФ НАНУ.
- 31-32. Ритуальні трипільські кубки з Тальянок. ЗТК-10883 (ліворуч) та ЗТК-10878 (праворуч). 3900 років до н.е. Фонди ДІКЗ «Трипільська культура».
33. Ритуальний трипільський кубок. 3700 роки до н.е. Колекція «Платар».
34. Ритуальна трипільська миска. 3600 роки до н.е. Колекція «Платар».
35. Ритуальний трипільський горщик. 3600 років до н.е. Збірка Олександра Поліщука.
36. Ритуальний кубок, 4100-4000 років до н.е. Музей історії м. Ботосані, Румунія.
37. Ритуальний кубок, 4000 років до н.е. Музей історії м. Ботосані, Румунія.
38. Ритуальний кубок, 4000-3900 років до н.е. Музей історії м. Ботосані, Румунія.
- 39-40. Горщики з прямокутними решітками. 6500-4500 років до н.е. Музей давньої історії, м. Валенсія (ліворуч). museuprehistoriavalencia. Археологічний музей, м. Кордоба (праворуч). Іспанія.
41. Ритуальне трипільське калатальце. Могилярник Вихватинці. 3200-2900 роки до н.е. Молдова
42. Прорис на зрубному горщику. 1700-1600 роки до н.е.
- 43-48. Відбитки шумерських, аккадських та вавилонських циліндрів-штампів з зображенням бога Енкі на троні, 3000-1800 роки до н.е.
49. Жіноча статуетка з Ємену. 4000-2000 до н.е. Приватна колекція.
- 50-51. Жіноча статуетка з Єгипту, 4000 років до н.е. Приватна колекція (ліворуч). Хетська ливарна форма. 1700-1300 роки до н.е. Париж. Архів Курта Бітла та Ердіна Бакла (праворуч).

52. Сімейна пара з дитиною, 3000-2500 роки до н.е. Центрально-Західна Анатолія, Туреччина. Колекція Баракат.
53. Етапи перетворення слова «u2» (трава) з піктограми (два знаки ліворуч) у клинопис (два знаки праворуч) за шумерським лексиконом Антона Даймеля (SL 593).
- 54-55. Циліндр-штамп з зеленого хлориту (ліворуч) та його відбиток на табличці (праворуч). Династія Шумеру II. 2700-2500 роки до н.е. Приватна колекція.
56. Чаша. Тепе Хезар. Іран. 3800 років до н.е. Лувр.
- 57-58. Відбитки квадратних штампів. Джерело: Nagappa.com. Харапська цивілізація, 2600-1900 роки до н.е. (ліворуч). Мохенджо-даро. 2200 р. до н.е. Національний музей Пакістану, Карачі (праворуч).
59. Жіноча глиняна фігурка, Харапська цивілізація, 3300-2800 роки до н.е.
60. Відбиток круглого штампів з аграрною тематикою з о. Файлак. Ділмунська цивілізація. 2000-1000 роки до н.е.
61. Миска з Ель Амраха, Єгипет. 4000 років до н.е. Музей Пітта Ріверса. Оксфорд. Англія.
62. Конусоподібна посудина. Нагада II. Єгипет. 3650-3300 роки до н.е. Британський музей
63. Ритуальна миска з Тепе Сіалк, Іран. 1000 років до н.е. Лувр.
64. Етапи перетворення слова «rab» (правитель, батько) з піктограми (два знаки ліворуч) у клинопис (два знаки праворуч) за шумерським лексиконом Антона Даймеля¹⁹ [SL 101].
65. Прориси людських фігур на фрагментах трипільської кераміки з музеїв України. 4000-3500 років до н.е.
66. Глиняна табличка з Ніневії з текстом пісні № 11 у якій описується потоп. Британський музей.
67. Панно № 27 зі знаками (за Б. Михайловим). 6000-4000 років до н.е. Національний заповідник «Кам'яна могила», Україна.
68. Богиня з Мітроста. Крит. 2000 років до н.е. Археологічний музей Агіоса Ніколаса.
69. Фрагмент чаші. Крит. 1375-1300 до н.е. Британський музей.
70. Печатка з оніксу. Кнос. Крит. 1500 років до н.е. Інститут археології м. Кельн
71. Фрагмент горщика. 2000-1700 роки до н.е. Кіпрський національний музей. Нікосія.
- 72-73. Горщики, 1600-1200 роки до н.е. Музей МЕТ, Нью-Йорк (ліворуч). Британський музей (праворуч).
74. Горщик, Кіпр, 1600-1150 роки до н.е. МЕТ, Нью-Йорк.
75. Миска. Кіпр. 1600-1200 років до н.е. Британський музей.
- 76-77. Горщик. Період кіпро-архаїк I. Кіпр. 750-600 роки до н.е. Музей мистецтва Кіклад, Афіни (ліворуч). Настінна підставка. Кіпр. 1050-950 роки до н.е. Музей МЕТ. Нью-Йорк (праворуч).
78. Фрагмент амфори з Ларнаки. 950-750 роки до н.е. Кіпр. Британський музей.
79. Збільшений фрагмент ритуального горщика з о. Мілет. 610-600 роки до н.е. Лувр.
80. Миска, Беотія 560-540 роки до н.е. Джерело: christies.com.
81. Глечик «Грифон», Кіклади. 675-650 роки до н.е. Британський музей.
82. Римська бронзова брошка (Disk Brooch) з традиційною орнаментикою. 100-300 років н.е. Музей МЕТ, Нью-Йорк.
- 83-84. Деметра, копія скульптури Фідія (ліворуч). Керера. 50-100 років н.е. Національний музей мистецтва Риму, м. Меріда (праворуч).
85. Англо-сакський горщик, 500-700 роки. Археопарк Вест Стоу, Англія.
86. Горщик вікінгів. 600-650 роки. Джерело: Wikimedia.
- 87-88. Горщики. Франція. 1200-1300 роки. Музей МЕТ, Нью-Йорк.
89. Зразки тканини з Тонгерена, Бельгія. 1276-1300 роки.
90. Швейцарська вишивка з колекції Клойстера. XIV ст. Музей МЕТ, Нью-Йорк.
- 91-92. Горнятка для наркотиків. Іспанія. 1400-1450 роки. Музей Вікторії і Альберта. Лондон (ліворуч). Ермітаж. С. Петербург. Декоративні глечики. Франція. 1200-1300 роки. Музей Метрополітен. Нью Йорк.
- 93-95. Горщики і миска з традиційним берберським орнаментом. Кабілія. Алжир.
96. Горщик з традиційним берберським орнаментом. Марокко.
- 97-98. Миски з традиційним берберським орнаментом. Туніс.
- 99-108. Шаманські бубни саамів Лапландії (Норвегії, Швеції і Фінляндії) з традиційною символікою та їхні збільшені фрагменти. Джерела: Вікіпедія та <http://old.no/samidrum/>.
- 109-110. Збільшені фрагменти шаманських бубнів саамів Лапландії (Норвегії, Швеції і Фінляндії) з зображеннями хреста. Джерело: <http://old.no/samidrum/>.
- 111-112. Ритуальні (танцювальні) щити народу Сіу. 1850-1900 роки. США.
- 113-114. Рушник з традиційним орнаментом та його збільшений фрагмент. XIX ст. Туреччина.
115. Фрагмент традиційної вишивки, близько 1700 року. Кіклади. Греція. Музей Вікторії та Альберта, Лондон
- 116-117. Традиційні жіночі фартухи. Уельс, 1875 р. (ліворуч). Росія (праворуч).
- 118-119. Традиційні жіночі фартухи: болгарський (ліворуч), український (праворуч).
120. Фрагмент традиційного новгородського рушника. Колекція костюму Північної Росії допетровського часу А.Я. Колеснікова.
121. Традиційна українська писанка. Національний музей американської історії.
- 122-123. Естонська жіноча прикраса з традиційним орнаментом та її збільшений фрагмент.

- 124-125. Фрагмент турецького килиму «тулу» з традиційним орнаментом (ліворуч). Фрагмент жіночої сорочки з традиційною вишивкою на грудях. Каргополь, Архангельська область. Кінець XIX ст. Російський історичний музей, Москва (праворуч).
- 126-127. Традиційний бичківський медяник (пряник з медом) та його збільшений фрагмент. Закарпаття. Україна.
- 128-129. Шаманський бубон телеутів з традиційними символами та його збільшений прорис. Східний Алтай. Росія.
130. Фрагмент шаманського бубна шорців. Кемеровська область. Західний Сибір. Росія.
131. Шаманський бубен шорців. Кемеровська область. Західний Сибір. Початок XX ст. Музей антропології і етнографії. С.Петербург.
132. Шаман з бубном. Монголія. Початок XX ст.
- 133-134. Фрагменти килимів з традиційним орнаментом. Пазирик. Східний Алтай. 500-300 роки до н.е. Ермітаж. С. Петербург.
- 135-136. Горщики археологічної культури Маджайо, 3300–2050 роки до н.е. Музей Guimet, Париж (вгорі). МЕТ, Нью-Йорк (внизу).
- 137-138. Горщики археологічної культури Мацзяо, 3300–2300 роки до н.е. Minneapolis Institute of Art (вгорі). New.liveauctioneers (внизу) .
139. Горщик. Династія Хань. 25-220 роки н.е. 25-220 AD . Джерело: www.1stdibs.com/furniture/asian-art.
- 140-141. Горщики археологічної культури Мацзяо, 2200–2000 років до н.е. Археологічний музей Шанхаю.
142. Горщик археологічної культури Мацзяо. 3300-2200 роки до н.е. Музей мистецтв Джона Янга, Гонолулу.
- 143-144. Горщики археологічної культури Мацзяо. 3300-2000 роки до н.е. Джерело: new.liveauctioneers.
- 145-148. Традиційні японські церемоніальні чашки для чаю (chawan).
149. Плоский камінь з прямокутною решіткою часів заселення Америки, знайдений в Техасі. Джерело: texasbeyondhistory.net Clovis Stones.
150. Петрогліфи, Національний заповідник Мохаве, Каліфорнія.
151. Фрагмент петрогліфів індіанців навахо в Кроу Каньйоні, Нью Мексіко.
152. Об'єкт культурної спадщини хопі - Палаткі. Аризона, 1150 -1350 роки.
153. Кубок. Ольмеки. Мексика. 1500-1000 роки до н.е. Арт галерея Єльського університету США.
154. Барельєф бога дощу і рослин Тлалока. Мовою науталь Тлалок– «той, що змушує рости». Прямокутна решітка на обличчі Тлалока та хрести в його очах свідчать проте, що правитель усього – родючість. Храм Кецалькоатля. 150-250 роки. Теотіуакан. Мексика.
155. Традиційна індіанська посудина. Гончарня Кочіті, Нью-Мексіко.
156. Традиційна ложка анасазі. Джерело: Indian art.
157. Традиційний індіанський горщик. Музей мистецтв університету Іллінойса.
158. Горщик, Касас гранде, Чіхуахуа. 400-600 роки. Музей Касас гранде, Мехіко.
159. Традиційний горщик пуебло (Laguna) зразка 1940 р.
160. Кераміка Hohokam (пуебло), Меса-Гранде. Арізона. 1100-1400 роки.
161. Піктографи індіанців. Гірський масив Ла-Ліндоса, річка Гуаяберо, Гуавіаре, Колумбія.
162. Кераміка діагуїта 1200-1500 роки. Музей лімарі, Овале, Чилі.
163. Кубок культури Наска. V ст. Музей мистецтв, Сан Франциско
164. Жіноча фігурка культури Наска. 300-500 роки н.е. Джерело: Heritage Auction. Музей МЕТ.Нью-Йорк.
165. Фігурка культури Наска. 180 р. до н.е.- 500 р. н.е. Інститут мистецтв, Чикаго.
166. Кераміка діагуїта 1200-1500 роки. Музей лімарі, Овале, Чилі.
167. Горняк з традиційним орнаментом, придбане Юлією Фіцджеральд в Куско, Перу. 1974 р.
168. Фігурка мамонта з гроту Вогельхерд. 33000-30000 років тому. Швабія, Німеччина.
169. Фрагмент рисунку вохрою на скелі. Сибір. Мінусинська улоговина. Коров'ячий Лог (за Леонтьєвим)¹⁴. 1300-1100 роки до н.е. Росія.
170. Проект прапору життя у злагоді з довкіллям.

Використані джерела

1. Moiseienko Valentyn. Homo-Sapiens and a Cross. K.: Doublepublishing, 2019. p.19-21. <https://www.amazon.com/Homo-Sapiens-Cross-Valentyn-Moiseienko-ebook/dp/B082FPDYFP>.
2. <https://www.pnas.org/content/111/37/13301>.
3. Leroi-Gourhan A., Treasures of Prehistoric Art, Harry N. Abrams, Inc.
4. Danish archaeological magazine «Skalk» October 2016.
5. Михайлов Борис. Петроглифы Каменной Могилы (семантика, хронология, интерпритация). Запорожье: Дикое Поле, 1999, 213.
6. Долуханов П. М. Истоки этноса. С.Пб.: Европейский дом, 2000, 76.
7. Гуменна Докія. Минуле пливе в прийдешне. Розповідь про Трипілля. – Нью-Йорк: Видання Української Вільної Академії у США, 1978, 127.
8. <https://www.britannica.com/topic/Ea>.
9. Deimel A. Šumerisches Lexikon. Roma, 1935—1950.
10. <http://www.antiquesatoz.com/golf/golfsumeriaseal.htm>
11. Кифишин А.Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII-III тысячелетий до н. э. - К.: Аратта, 2001, 97, 221.
12. Moiseienko Valentyn. Gods, Floods and People. K.: Богдана, 2008.
13. https://en.wikipedia.org/wiki/Native_American_use_of_fire.
14. <https://arheologija.ru/etroglijh-angara/etroglijh-sibiri/>
15. <https://ru.citaty.net/avtory/khiubert-rivz/>.
16. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-52953874>.
17. <https://ua.korrespondent.net/world/4246422-virusoloh-z-ukhania-poperedyla-pro-novi-spalakhy-koronavirusiv>.
18. Мария Гимбутас. Цивилизация Великой Богини. М. 2005, 335-352.
19. Захарова Е.Ю. Сосуды со знаками срубной культурно-исторической общности: Дис. канд. ист. наук: 07.00.06. - Воронеж, 1998, 245.
20. Prehistorie et antiquite. Flammarion. – Paris. – 1997, 53.
21. Scheffer Johannes. History of Lapland, 1674, p. 50.
22. https://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea_deluge_hypothesis.
23. <http://apd.farli.org/the-southern-levant/cyprus/the-late-cypriot-age/late-cypriot-ii/white-slip-ii-ware/juglet-01>.
24. <https://www.alexrovira.com/en/sensaciones/articulo/carta-del-jefe-indio-seattle>.
25. <https://www.wsj.com/articles/the-science-suggests-a-wuhan-lab-leak-11622995184>
26. <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/black-sea-deluge-hypothesis>.

Мойсеєнко Валентин Станіславович

«Решітка» – вічний символ життя.

(ілюстроване пошуково-наукове видання)

На прикладі численних археологічних зображень демонструється захоплююча історія виникнення та розповсюдження Європою, Азією та Америкою одного з найдавніших і найпопулярніших петрогліфів у вигляді прямокутної решітки - символу родючості та життя у злагоді з довкіллям.

Редагування і переклад англійською *О.В. Булан*

Дизайн і комп'ютерна верстка *В.С. Мойсеєнко*

Керівник видавничого проєкту *Віталій Зарицький*

Підписано до друку 18.03.2024. Формат 60х84 ¹/₈.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. аркушів – 11,62. Обл.-вид. аркушів – 8,34.

Видавець і виготовлювач: ТОВ «Видавництво Ліра-К»

Свідоцтво № 3981, серія ДК.

03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1

тел.: (050) 462-95-48; (067) 820-84-77

Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net